

Reagimet në shtyp ndaj librit të Kadaresë: u përqendruan më së shumti, të zbulonin se me kë është Kadareja: me Mandelshtamin apo me Pasternakun? Kot që lodheni: nuk është me asnjërin, veçse me të vërtetat e veta

I vrarë prej çmimit Nobel

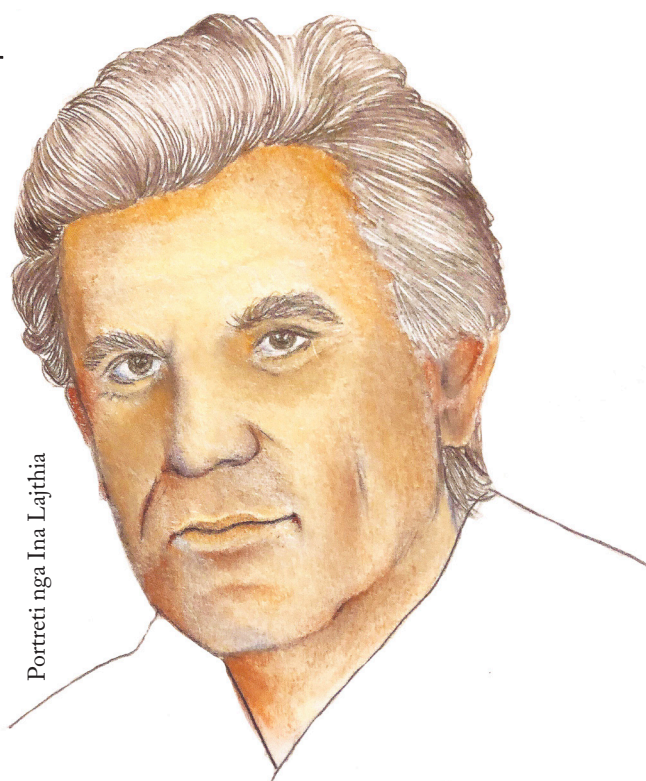
nga Fatbardh Amursi
(Rustemi)

EDITORIAL

KOSOVA I JEP LEKSION SHQIPËRISË PËR LIBRARITË

nga Bujar Hudhri

Një ndjenjë të paprovuar gëzimi mund të përjetosh nëse i viziton libraritë në Kosovë këto kohë, sepse të duket gati e pabesueshme që mund të futesh në ato sipërfaqe gjigante apo me tri kate, ku flitet shqip dhe janë të tejmbushura me libra shqip. Librari në qendrat tregtare, në qendra qytetesh, kioska prej druri në pedonalen pranë Hotel Grandit, të ndërtuara nga Komuna e Prishtinës. Si në një stafetë ka ndodhur çuditërisht mbyllja, zvogëlimi, i tyre në Shqipëri dhe hapja, zmadhimi, i tyre në Kosovë. Nuk ndodhi brenda një dite, por për një periudhë prej gati pesë vjetësh. Në të dyja vendet. (vijon në fq. 2)

Portreti nga Ina Lajthia

Pavarësisht titullit: “Kur sunduesit grinden”, lexuesi nuk sheh ndonjë grindje, ngaqë despoti shkarkon një zemërim të kontrolluar, duke ofruar një humanizëm të shtirur, ndërsa apostulli vetëpërmbahet me sforco, duke rrezikuar prestigj. Gjithsesi, shtjellat e penguara të shpirtit do e krijojnë tallazin e mëpastajmë: më shumë si thashethemnajtë, se sa një rrëmet fatesh njerëzore, ku më i fituar duket se del Stalini. Kush ia bëri këtë nder diktatorit? Sigurisht ata që urrenin të famshmin për hir të lavdishmit. “Njerëzit duken si të shtypur nga vetja e tyre, nga zbulimi i kreshnikut brenda vetes... Me plot gojën mund të thuhet se brenda secilit shpalosen dy revolucione, njëri i vetes së vetë, tjetri i përgjithshmi.”-shkruan Pasternaku tek “Doktor Zhivago”. Kreshniku i ulur galiç në shpirtin e bolshevikut diktohet nga revolucioni i përgjithshëm, i cili priret nga grandomania, gjithnjë me koston e zvogëlimit të individit para turmës, duke favorizuar megalomanët dhe mitomanët.

(Vijon në fq. 2-5)

Ky rrëfim i Fehime Pipës, motër e Muzafer dhe Arshi Pipës, asht botue së pari prej Ernest Koliqit te *Shëjzat*, n. 1-2, 1961(V). Asht një tregim autobiografik që përposë vlerave të stilit të shtruet dhe gjuhës skofiare, i shërben lexuesit të sotëm për me njohtë prej s’afërmi “normalitetin” e jetës plot poshtnime dhe vëjtje të atyne që regjimi komunist quente asokohe “reaksonarë”.

Ardian Ndreca

Ferma

nga Fehime Pipa

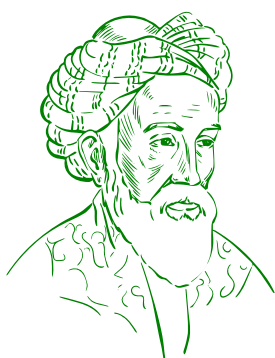
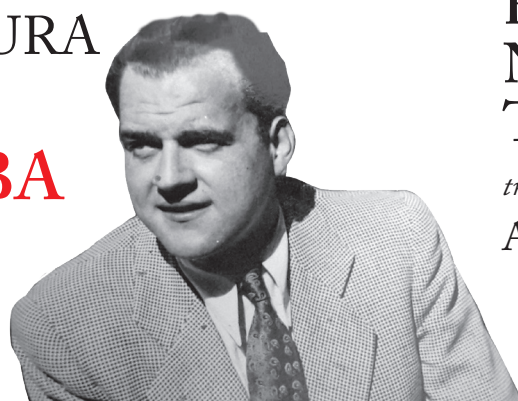

**SKËNDERBEU NË
TEATËR,
NË KOMEDINË
E ARTIT MES
SHEKULLIT
XVII DHE XVIII**

nga Lucia Nadin

(Fq. 14)

■ **PËRKTHIME
TË PANJOHURA
NGA
ZEF ZORBA**

**OMAR KHAJAMI,
POETI-
ASTRONOM I
PERSISË**

nga Edward Fitzgerald

■ **NJË
KRISJE
NË
TAVAN**

tregim nga
Ajkuna Dakli

■ **UJI, E GJITHË
PESHA E TIJ**

tregim nga

Roxane Gay

Reagimet në shtyp ndaj librit të Kadaresë: u përqendruan më së shumti, të zbulonin se me kë është Kadareja: me Mandelshtamin apo me Pasternakun? Kot që lodheni: nuk është me asnjërin, veçse me të vërtetat e veta

I vrarë prej çmimit Nobel

nga Fatbardh Amursi (Rustemi)

(Vijon nga fq. 1)

Për të tillët Balzoku do thoshte: “Brenda një titani fshihet një xhuxh.” Kështu që: “Ecte vetëm treni, ndërsa koha mbetej në vend.” Historia e telefonatës së mistershme prej 3 minutash e Stalinit me Pasternakun u amplifikua aq shumë, sa hamendjet morën përparësi, sikurse janë dhe 13 versionet e parashtruara në libër, ku investiguesi i mbush boshllëqet e fakteve me të vërtetat e jetës së tij. Kësisoj kemi një “mbivendosje pronarësh”: Pasternak-Kadare.

Nuk është pa shkak, që pikërisht tëni, të vjen në mend libri “Refleksione” me bashkautorë: Edi Ramën dhe Ardian Klosin, ku miqtë shpallin secili: armikun e tyre. Rama shinjestron Enver Hoxhën, ndërsa Klosi ka për target Kadarenë. Si një vazhdimësi kjo, e dëshmisë së françeskanit at Zef Pllumi, i cili nuk e fsheh dakortësinë e tij, kur bën publike një rrëfim të Trebeshinës: “Dëgjo Pater, më tha Kasem Trebeshina. – tek ne, shteti ose Enver Hoxha, bëri Ismail Kadarenë: ashtu si dhe Ismaili bëri Enver Hoxhën. Mjerimi i vjen sot Shqipërisë nga këta të dy, për kultin e të cilëve shpenzohet një pjesë e mirë e gjithë buxhetit shtetror.” Nëse në librat e shenjtë thuhet se zoti e krijoi njeriun nga balta, kjo nuk i jep të drejtë askujt, që ta përdori

baltën në dëm të njeriut. Në çka referuam më sipër, rishfaqet binjakëzimi: Stalin-Pasternak, në variantin shqiptar, Enver Hoxha-Kadare. Për ta mbrojtur nga kritizerët partiakë, thoshim dikur se “Kadare është Enver Hoxha i letërsisë” dhe me sa duket, rrëfimtaret: e paskanë marrë serjozisht këtë. “Ti je i përshtatshëm për një akuzë dhe duhet të jetosh në maskën e një tjetri.” – shprehet në librin e tij me kujtime Spartak Ngjela, i cili e njeh mirë terrorin psikologjik të instancave vigjilente të shtetit me mbështetje të denigruesëve, ku dallohen inferiorët e veshur me pushtet, të etur për gjyqe publike, që kishin për qëllim “pushkatimin moral”. Nuk gjen një të dytë nga Kadare, që të jetë i përshtatshëm për një akuzë, si dje nga gallofët, po ashtu edhe sot nga mitomanët. Ndërsa për kushtin e dytë, të shpëtimit të vetes, duke jetuar në maskën e një tjetri, Kadare e zgjidhi gjirokastritëshe, duke i ofruar diktatorit “maskën korrigjuese”, të cilën stalinisti e refuzoi, por që i shërbeu autorit për të shpëtuar kokën. Me këtë refuzim të diktatorit, shkrimtari del i dështuar në “bërjen” e Enver Hoxhës. Nëse do e merrnim të mirëqenë të anasjelltën se, Enver Hoxhës ia paska arritur të bëjë Kadarenë, atij do t’i faleshin kushedi se sa kusure dhe, do i ishim mirënjohës. Por, hapet një

avaz: meqë Kadare qënkish investim i Hoxhës, po letërsia mediokre e realizmit socialist, bekimin e kujt pati?! Kush po ia bën këtë nder diktatorit? Gjithkush që e shet dogmën si “tezë shkencore”. (Në fakt, ishte CIA amerikane dhe MI6 angleze, e cila shpenzoi miliona dollarë për botimin e miliona kopjeve të “Doktor Zhivagos”, sikurse lloboi për t’i dhënë çmimin Nobel, Pasternakut.)

E dashura e Pasternakut, Olga Ivinskaja, në librin e saj me kujtime “A captive of time” (Një robesh e kohës) ka pohuar se: midis Stalinit dhe Pasternakut ka patur një duel të heshtur, ndonëse i pabesueshëm në dukje. Kjo e dhënë lë të kuptosh se Zeusi bolshevik nuk duhet të ketë patur për objektiv të rrufeve të tij, Mandelshtamin, por Pasternakun, pavarësisht se gjënimat i sollën gjeminë të parit. Përjetimi i romanit si grindje sunduesish vjen për së largu, si një jehonë e dramës “Stinë e mërzitshme në Olimp”. Konkretisht: “Pse grindeni, more djem, u thotë të gjithëve. Pse s’i gëzoni në paqe të mirat e Olimpiti? Kurse prapa krahëve, u fut spica të gjithëve.” Në librin “Kur sunduesit grinden” ky lloj spicaraku, kritizeri: nuk shfaqet, por duhet marrë me mend, pasi është kjo lloj vemje, që i rrëzon shtyllat e tempullit duke i brejtur, pa nevojën e Jasonit. Merimangës çdo ushqim që t’i japësh ajo e kthen në helm. (Sipas statistikave: më shumë njerëz vdesin prej pickimit të insekteve, se sa nga kafshimi i egërsirave apo i peshkaqenëve.) Sa e sa vuajnë dhe vdesin pa e ditur se kush i vret, thotë Ayn Rand. “Zeusi është shtylla, ti këtë e di. Armiqtë e tij kanë nisur prapë të lëvizin. Grindja midis jush, për fat të keq, u zgjoi shumë shpresa. Kanë nisur të venë prapë pas darkave si dikur... E sheh, pra, se grindja juaj ndodhi vërtet në një kohë të papërshtatshme?” Këto janë fjalët që Hermesi i thotë Prometeut duke i kërkuar pajtim me tiranin, por ky i kthehet: “S’ka mirëkuptim midis dy hyjnive, kur njeri gdihet në shtratin me pupla e tjetri lidhur me pranga.” Këto pranga do vireshin së pari tek Mandelshtami, dhe më pas tek e dashura e Pasternakut, Olga Ivinskaja, deri sa të vinte dita që nobelisti të shtrihej në krevatin e ngushtë prej ushtari, i vrarë prej çmimit Nobel. Galileut ia kursyen turrën e druve, por, inkuizitor, e shëtiti në bodrumin e xhelatit, duke i treguar veglat e torturave.

Ishte Stalini, që, në mënyrë të njëanshme: ndërpret bisedën, duke mbyllur telefonin me nervozizëm, ndërsa Pasternaku, i fyer: kërkon rilidhje telefonike me “malokun e Kremlinit”, gjë që i refuzohet. I

KOSOVA I JEP LEKSION SHQIPËRISË PËR LIBRARITË

(Vijon nga fq. 1)

Vetë librarët dhe botuesit në Shqipëri e kanë pasur shumë të vështirë, në mos të pamundur, për t’u rritur dhe për t’u zhvilluar. Dhe libraritë mbeten po të vogla, ku në disa prej tyre nuk ka vend as për librarin vetë. Si mund të jetë e mbarë, tërheqëse apo e përshtatshme për lexuesit të futen në këto hapësira të ngushta. Dhe përfytyroni që lexuesi i sotëm shkon nëpër qendra tregtare, me dyqane luksoze dhe hapësira gjigante, në kafene apo rrjete kafenesh si në Paris, që kanë pushtuar pikat më të përshtatshme për biznes, ku askush nuk mund t’i rezistojë frekuentimit të tyre. Hapësirat e ngushta të librarive sjellin një dëm shumë të madh. Nuk mund të kenë të gjithë titujt e botuar, natyrisht edhe ngjasojnë kështu me minimarketet poshtë banesave tona. Librari të tilla luftojnë për mbijetesë, ndaj janë të detyruara të futin, me të drejtë, mallra të tjera. Por që e ngushtojnë edhe më shumë hapësirën e librit.

Dy janë faktorët që kanë ndikuar në këtë situatë: kujdesi i shtetit dhe interesi i biznesit për kulturën në përgjithësi dhe librin në veçanti.

Që shteti shqiptar nuk ka bërë asgjë për librin, kjo duket që me tjetërsimin e librarive shtetërore, duke u lënë dorë të lirë blerësve që të ndryshonin destinacionin e tyre. Me dhjetëra librari dinjitoze që trashëgoi ky vend nga e kaluara, vit pas viti u shndërruan në kafene, lojëra fati, biznese fitimprurëse. Sepse edhe nëpunësi i shtetit, për të përfutur për vete, ka ndihmuar që të mos ua vonojë letrat. Dhe jemi në këtë situatë, ku shteti vetë shpall me bujë që një milion shqiptarë nuk lexojnë.

Ndërkohë që po vetë shteti, prej të paktën gjashtë vjetësh, nuk ka bërë asnjë blerje librash për bibliotekat, por i dha goditjen përfundimtare duke aplikuar TVSH për librin nga 0 % që ishte në 6 %.

Le të ndalemi pak te kjo shifër që në dukje s’është kushedi, mund të mendohet nga ata që e aplikuan. Së pari, solli një detyrim për botuesit dhe librarët që të

lëshohet mes tyre faturë TVSH-je, qoftë edhe për një libër. Por ç’është më e keqja, solli një fenomen të panjohur mes librarëve e botuesve, por që nuk e përmend askush. Tani, jo vetëm shitësit me pakicë, por edhe ata shpërndarës me shumicë që kishim, marrin 1 libër, 2 libra, 3 libra! Nuk marrin më libra me kredi për botuesit, si dikur merrnin 10 deri 100 kopje. Pse ndodh kjo? Librarët kanë drejtë, sepse shteti atyre ua njeh sikur i kanë të shitur tashmë librat; u rritet xhiroja, pas një viti ua rrisin taksën. Dhe ata e kanë gjetur zgjidhjen: marrin aq libra sa u kërkon ndonjë blerës që e di se ky libër ekziston, apo kur e shohin në vitrinën e librit në TV. Prandaj, është urgjente që shteti ta heqë këtë taksë, prej së cilës ndikimi në buxhet është pothuajse 0 %, por për librin, sikundër po dëshmohet, po sjell vetëm dëm.

Kisha menduar se biznesi shqiptar do të bënte për librin shumë më tepër sesa shteti. Nuk i mungojnë Shqipërisë shembujt të sjelljes fisnike të pasanikëve shqiptarë para Luftës së Dytë Botërore, se çfarë kanë bërë ata për shkollimin e të rinjve në Europë, hapjen e librarive, bibliotekave, kinemave etj.

Por është krejtësisht e kundërta. Merrni të gjithë listën e pasanikëve shqiptarë që kanë supermarkete, grataçela, resorte, karburante, dhe t’u bëjmë një pyetje fare të thjeshtë: çfarë kanë bërë për kulturën e këtij vendi? Në qindra e mijëra ndërtesa të tyre a është kujtuar ndokush të hapë një librari, qoftë modeste? T’i dhurojnë një bibliotekë qytetit ku kanë lindur, shkollës ku kanë mësuar, universitetit ku janë diplomuar? Mbase pyetja mund të bëhej më troç: a keni blerë ndonjë libër, a keni dhuruar ndonjë libër? E përfytyroj vështrim e tyre ironik, nëse do t’i lexojnë këto fjalë.

Ndërsa Kosova, që ka përjetuar drama të tmerrshme, ka ditur të ngrihet me dinjitet në fushë të kulturës, veçanërisht të librit. Sepse çdo vit shteti blen libra për bibliotekat e çdo komune, qyteti apo shkolle. Sepse botuesit dhe autorët ndihmohen me programet e tyre. Por e veçanta në Kosovë është investimi që biznesi vendas po bën për librin dhe libraritë që u përmendën në hapje të këtij shkrimi.

Shteti i Kosovës dhe biznesmenët e saj i kanë dhënë një leksion Shqipërisë.

shpërfillur, merr pëlqimin e shefit të kabinetit, Haxhi Kroj në variantin shqiptar, nëse i lejohet që bisedën me sunduesin e parë, t'ua bënte të njohur dhe të tjerëve. Mundesh, ishte përgjigjja. Është i rëndësishëm ky fakt, s'di pse anashkalohet, që: burimi i vetëm i gjithë atij 3 minutshi është vetë Pasternaku. A mund t'i manipulonte ai të vërteta e telefonatës së mistershme? Fakti që ai la shteg, të hidhen dyshime ndaj personit të tij, i bën nder, pa shtuar dhe këtë tjetër: deformimi i fjalëve të Stalinit ishin me kosto të lartë rreziku për të. Por, shkrimtarin, e ndjek mallkimi i zotave antikë: ta thotë të vërtetën dhe ajo të mos i besohet. Përhapi i vetëm i lajmit, do e humbte rëndësinë rrugës, pasi gojë më gojë do shtoheshin versionet dhe ai do gjendje në pozita inkriminuese, me peshën e kryqit për t'u kryqëzuar. Edhe e shoqja e Osip Madelshtamit, Nadjezhda, e cila ndalet gjatë në librin e saj "Hope against hope" (Shpresa kundër shpresës), e mëson ngjarjen nga goja e Pasternakut, por, nuk ngurren të pyesë: pse Stalini i telefonoi Pasternakut për arrestimin e kolegut të tij dhe jo një tjetri? Është interesante, tek sa lexon kujtimet e të dyjave grave, njëra nga pozita e gruas dhe tjetra nga ajo e së dashurës, mëdyshesh, duke mos ditur se kush ngjit më shumë: vetëdija e së parës apo pasioni i së dytës?

Reagimet në shtyp ndaj librit të Kadarese: u përqendruan më së shumti, të zbulonin se me kë është Kadareja: me Mandelshtamin apo me Pasternakun? Kot që lodheni: nuk është me asnjërin, veçse me të vërtetat e veta, të cilat gjen rast dhe i përfshin në libër, duke marrë shkas nga telefonata e mistershme. "Nuk mund të shkatërrohet një mister, nëse nuk identifikohet kriminel, edhe për njeriun me idjot."-shkruan Salman Ruzhdie. "Të vrasin shokët, se u bën hije."-do thoshte Mitrush Kuteli, në një rast të ngjashëm. Kështu që vrasësit ndodhen rreth teje me identitete të fshehura. Nëse u bën hije, ata shndërrohen në hijena, dhe të vihen pas si irenitë e antikitetit grek. "Atje në Peredjelkino, në katin përdhes të daçës së tij, i shtrirë në shtratin e ngushtë si prej ushtari, po jepte shpirt, i vrarë prej çmimit Nobel, Boris Pasternaku."-shkruan pretendenti për çmimin Nobel, Ismail Kadare, duke shkaktuar habi se si mund të vritesh prej famës, duke u pasuar me pyetje: kush janë vrasësit "imagjinarë" të nobelistit? "Ku je, o i vrarë?"-do thoshte vlonjati në një rast të ngjashëm, ku vrasësi mund të fshihet pas krimit shtetëror apo marrëzisë kolektive. "Nëse do ta shkatërrosh një njeri, mvishi një faj."-thotë Ayn Rand. Përherë është më e lehtë të shkatërrohet një njeri: duke i mveshur atij një faj, se sa të shkatërrosh një mister, duke identifikuar kriminelin.

Askush nuk pyet se kush e vrau Pasternakun, por të gjithë duan të dinë se kush e internoi Mandelshtamin? Mandelshtami është internuar dy herë. E para, pas

telefonatës së mistershme të Stalinit me Pasternakun, ngaqë poeti ra prehë e një denoncimi. Sipas Nadjezhda Mandelshtamit, denoncuesi i poetit dyshohet të ketë qenë Aleksej Tolstoi. Shkak u bë një pëllëmbë, që shokët e Aleksejt, në prani dhe me pëlqim të tijin e fyen Mandelshtamin duke e goditur dhe ky: e merr hakun tek Aleksej, duke e turpëruar në një mexhlië elitarësh. E gjitha kjo dihet, thuhet, por nuk merret seriozisht, ngaqë insistohet se shtymën e fundit poetit ia ka dhënë kolegu, Pasternak, i cili dogji shansin që Stalini i ofroi atij për të shpëtuar poetin e arrestuar. Fill pas bisedës telefonike me Stalinin, sipas dëshmimeve të kohës, Pasternaku shkon tek Buharini në ndihmë të kolegut, i cili bëri shumëçka ta ndihmonte dhe ia arriti, ta shpëtonte nga së paku nga Gulaku.

Ndërsa sunduesit flisnin, Mandelshtami, ishte me pranga në duar, sikurse Visar Zhitin, kur e ëma trokiste derë më derë për ta shpëtuar. (Një grup fshatarësh, një ditë të ftohtë dimri zbritën nga fshati Vilë për në Degën e Punëve të Brendshme të Kukësit, duke kërkuar lirimin e poetit Visar Zhiti. Kryetari i degës u tha: "Po më kërkon ta liroj, por jeni në vendin e gabuar, pasi unë kam në dorë vetëm çelësin e prangave dhe për mundin tuaj, nuk do ja shtrëngoja fort. Çelësin e derës nuk e kam unë, çelësi i derës është në Tiranë, shkoni dhe merreni çelësin atje lart te Partia dhe unë do tua liroj mësuesin." Pasternaku nuk kishte as çelsat e prangave, as çelsat e derës së qelisë.) Poeti Visar Zhiti, nuk mund të mos tërhiqej nga fabula e librit dhe, në një shkrim të tijin deklaroi se Kadare është me Mandelshtamin dhe, për të na bindur, kujton nënën e tij, e cila i kërkon shkrimtarit: ta ndihmonte për ta shpëtuar të birin nga burgu dhe Kadare i keqardhur ndjehet i pafuqishëm

për ta bërë këtë. Kjo dëshmi e Visarit nuk është provë e bindjes së tij se Kadare është me Mandelshtamin, për më tepër kur dy prej kundërshtarëve më të egër të tij, kanë qenë nga radhët e shkrimtarëve të burgosur, si Kasem Trebeshina dhe Kapllan Resuli. Si Kadare dhe Pasternak kishin veçse "çelsat e kashtës", kështu që mbi ta nuk mund të rëndojë pesha e kryqit.

Pas dy vitesh internimi, jo burgosje, Mandelshtami i kthehet jetës normale, duke shkruar dhe botuar, sikurse dihet edhe një poezi glorifikuese për diktatorin, "Odë për Stalinin". Fatal për Osip Mandelshatamin ishte viti 1937, njohur si Spastrimi i Madh, ku shkrimtarucë të provincës, "të shtypur nga kreshniku që mbanin brenda vetes", e sulmuan poetin në shtyp, fillimisht në një gazetë lokale dhe më pas në ato qendrore të Moskës, duke e akuzuar atë për pikëpamje anti-sovjetike. (Kështu u sulmua dhe poeti Faslli Haliti, fillimisht në gazetën lokale "Shkëndija" të Lushnjes dhe në ato qendroret më pas, ku Ramiz Alia i del për zot dhe e lë në baltë.)

Të gjithë merren me Pasternakun dhe askush nuk i përmend vrasësit e vërtetë të Mandelshtamit, shkrimtarucët, të kudondodhur kur për ty bie ora e ligë. Në po këtë vit, kur Mandelshtami u çua në internim, Bashkimi i Shkrimtarëve Sovjetikë kërkoi nga të gjithë anëtarët, që, të shtonin emrat e tyre në një deklaratë, e cila mbështeste dënimin me vdekje të marshallit Mikhail Tukachevski. Pasternaku refuzoi ta nënshkruante deklaratën, pavarësisht kërcënimeve. Po i dilte krah marrshallit, kur kishte lënë në baltë poetin? Thuhet se Stalini e ka hequr nga lista e ekzekutimit, Borisin, duke deklaruar: "Lëreni vetëm atë budalla të shenjtë!" Por, Spastrimit të Madh nuk do t'i shpëtonin miq të tjerë të Pasternakut. (Kur në Shqipëri u dënuan ushtarakët, Kadare, shkroi poemën "Pashallarët e kuq", e cila i hapi aq shumë telashe regjimit dhe atij vetë, sa të burgosurit politikë po prisnin t'u bashkohej autori në qeli.)

"Askush nuk e kishte ndërgjegjien të pastër, gjithsecili kishte arsye të plota ta ndjente veten fajtor, kriminel të fshehur, mashtrues ta pademaskuar. Me t'u paraqitur rasti, vetëdemaskimi shpërthente jashtë, i papërmbajtshëm, shpalosej deri në skajshmëri. Njerëzia fantazonte, i vërsulej vetes së vetë jo vetëm nga frika, por ngaqë e tilla ishte prirja e përgjithshme, e sëmur, për të shkatërruar, dhe bëhej me vullnetin e lirë të gjithsecilit, nga prirja e përgjithshme për të gjykuar veten." Kjo ishte gjendja e kllapisë, e jermi: në kohërat e "terrorit të kuq" dhe të "terrorit të bardhë" gjatë Luftës Civile e përshkruar mbrekullisht nga Pasternaku tek "Doktor Zhivago". I gjithë ky gjykim i vetes nuk rezultoi si një katarsis. Duhej të kalonin shumë vite për të arritur tek "shkrirja e akujve" dhe "bashkekzistenca paqësore", që për Pasternakun do të rezultonin si vitet më të zeza për të. Interessant është fakti, që "komisar i popullit" gjatë Luftës Civile, i gjithë asaj batërdie që përshkruhet në roman: ishte Trockij, ndërsa Stalini rrinte i tërhequr, duke pritë rastin e volitshëm t'i merrte të gjitha trofetë, sikurse që dhe ndërrimi i emrit të Caricinit në "Stalingrad". Pikërisht në këtë atmosferë

deziluzioni: “Ashtu vetiu, doktor Zhivago u gjend as me ta e as me këta. Nga njëri breg u largua, në tjetrin nuk u ankorua.”-duke na kujtuar Grigor Melehovin e Shohollovit tek “Doni i qetë”, i cili e hedh pushkën duke mos qenë me asnjërën palë. Pikërisht të mos qënit me “asnjë palë”, është më e rënda, nëse ti do anoje nga njëra anë. Këtë asnjanesi shfaq, i ndodhur midis Stalinit dhe Mandelshtamit. Ndërsa një personazh i Kadaresë, shprehet: “Unë isha mbrojtësi dhe shkelësi i kufirit.” Përkundër deheroizimit të Doktor Zhivagos apo Grigor Melehovit, Kadare shfaq një protagonizëm pa mëdyshje, sipas motos: respekto ligjet dhe shkel rregullat. Mbrojti autorësinë e Eposit të Kreshnikëve, sikurse shkeli parimet e metodës së realizmit socialist, themi ne që e duam. Ndërsa kundërshtarët thonë se ai u bë beniamin i Hoxhës për një biletë avioni. Kadareja nuk ka dilema, nuk ka mëdyshje, por nga pozita e mbrojtësit ai nuk u bë me dogmat, demodetë, por me autoktonin, sikurse nga pozita e shkelsit të kufirit, ai nuk u bë me estravagantët, eksibicionistët, sharlatanët, por me modernen dhe novatoren. Atë e diktonte talenti dhe jo bindjet. Kadareja nuk e kishte luksin, që letërsia ruse i jepte Pasternakut, e cila bënte dhe pa “Doktor Zhivagon”. Kadare guxoi pa bërë trimin. Nëse ai do ishte vetëm “mbajtësi i kufirit” do kishim një Llazar Siliqi. Nëse do bënte “shkelsin e kufirit”, do shtohet edhe një Arshi Pipa, të cilët të marrë së bashku janë shumë larg Ismail Kadaresë. Jo më kot, Dritero Agolli, do e quante Kadarenë një fenomen, kundrejt të tjerëve që mjaftoheshin me një “talent i madh”.

Gjithsesi, në këtë mort shkrimtarësh nuk mund të mos tërheq vëmendje profecia e Mandelshtamit, i cili është shprehur: “Vetëm në Rusi poezia respektohet, duke marrë jetë njerëzish. A ka një vend tjetër, ku poezia të jetë kaq e përshtatshme për një vrasje?” I ndërgjegjshëm për rreziqet që mund të vijnë prej poezisë, me një guxim prej të marri, ai shkruan kundër “malokut të Kremlinit”, e cila ende nuk mund të quhet trimëri, përderisa është në dorëshkrim dhe ai ia lexon vetëm shokëve. Meqë fajet na i paska poezia, po i referohem vargjeve satanike të Mandelshtamit: *“Rrojmë pa nubatur vendin poshtë këmbëve tona.../ aty ndërmendim malokun kaukazian.../dhe falët okë të rënda bartin të vërteta,/qeshin mustaqet prej brumbulli dhe ndrisin kambalet e tij./ E përreth tij një zukanë shefash me qafë të hollë./Përkënaqet me shërbime njerëzish gjysmakë./ Çdo vdekje për të është një trofe...”* Ky është portreti i Stalini i përshkruar nga poeti i barakës së internimit. Në çastet e prangosjes, zor se do i ketë shkruar në mend, se tirani do ia falte gjithë këtë portretizim ferrian. Trofeja në duart e Stalinit tashmë kishte emrin e Mandelshtamit. (Demjan Bjedni, poet agjikator, i spiunuar nga sekretari i tij, kishte shkruar në ditarin personal: “Nuk i dburoj libra Stalinit se ai i bën pis me gishtat gjithë yndyrë.” Gjithsesi ia kaloi paq.)

Sipas Olga Ivinskajs, Mandelshtami ia kishte lexuar poezinë Pasternakut dhe ky i alarmuar i kishte thënë: “Unë nuk e dëgjova këtë, ju nuk duhet t’ma recitonit! Gjëra të tmerrshme dhe të rënda kanë për të ndodhur tani! Kam frikë se dhe muret kanë vesh, madje dhe këto stola në bulevard janë të aftë t’i dëgjojnë dhe t’i rrëfejnë këto. Kështu flaki, unë s’kam dëgjuar gjë!” Pasternaku e parandjeu tmerrin, që pritej të ndodhte dhe kur ky ndodhi, bëri të paditurin: “Unë s’kam dëgjuar gjë” e parazvlefshme kjo me: *“Unë pak e njoh atë.”* Duke thënë që jemi të ndryshëm, ai pohonte një realitet artistik, pavarësisht se në kontekstin e ngjarjeve ky i daçës duket se e lë në baltë atë të barakës. Të ndryshëm nga që ishin të njëjtë në origjinën e tyre: hebreje.

Katër vjet më parë se të ndodhte telefonata e mistershme Stalin-Pasternak, e pretenduar kjo: si një shans i shkuar dëm në shpëtimin e poetit të arrestuar, kishte ndodhur një gjëmë edhe më e madhe, ku poezia kishte vetëvrarë fillimisht Eseninin dhe më pas Majakovskin. Edhe këta i vrau poezia, nga që shpirti i saj rebel nuk pajtohej me prozaizmin e dogmave dhe klisheve. (Në kohën e Carit veç Pushkinit dhe Lermotovit, u internua dhe Dostojevski, etj.) Kështu që shkrimtarët dhe artistët i kanë të hapura llogaritë

me të gjitha regjimet, qofshin ato dhe demokratike. “Gotën e hidhur të së djeshmes/Me pikëllimin e sotëm e mbushim.”-shkruan Pasternaku në një nga poezitë e tija.

Edhe Pushkini ka shkruar një poezi anti-car, i përmendur dhe në libër. Përplasja u shmang, falë një miku të përbashkët i carit dhe i poetit, i cili në çastet e bastisjes së policisë zëvendësoi në dorëshkrim emrin e car Aleksandrit me atë të Napoleonit. Me sa duket ky rol i kërkohet dhe Pasternakut. Lermontovi internohet për poezinë kushtuar vdekjes së Pushkinit me vargje si këto: “grumbulluar rreth një froni, ku lakmitari dhe xhelati vret lirinë, gjeninun dhe lavdinë.” Shihni aleancën e “lakmitarit” me “xhelatin”, të cilët vrasin tre njëherësh: “lirinë”, “gjenin” dhe “lavdinë”, me të cilat është gatuar shpirti rebel i poetit. (Në vitin 1977, një astronom rus zbuloi një planet të vogël, të cilit i vuri emrin e Osip Mandelshtamit.) Tek “lakmitari” janë shokët që të vrasin, ngaqë u bën hije, ndërsa tek “xhelati” po dihet: tirani, diktatori dhe autokrati, të pretenduar si të lavdishmit. Dueli i përjetshëm: i të lavdishmëve me të famëshmit është përtej kohërave dhe regjimeve. “Nuk pata presion vetëm nga shteti, por dhe nga kolegët e mi. Presionet e ushtruara nga shkrimtarët ishin të tmerrshme. Ata nuk pranonin një letërsi të re.”-shkruan Kadare në librin “Kohë barbare”.

Gjatë leximit të librit të ndjek pyetja: si mundet që një kurorëzim aq i lakmuar, sikurse çmimi Nobel, të të kthehet ty në një dënim kapital? “I shtrirë në shtratin e ngushtë si prej ushtari, po jepte shpirt, i vrarë prej çmimit Nobel, Boris Pasternaku.” Vdiq apo e vranë? Në skicën “Prometeu” e vitit 1990 Kadare shkruan: “Natyrisht që në netët e mija të pagjuma përpiqem të mbrohem me anë dialogësh apo fjalimesh të përfytyruara përpara turmës njerëzore. Në qoftë se unë do të hiqja dorë nga çdo kujdes për të mbrojtur veten time, për një bujë apo skandal të çastit do të vetëshkatërrohesha, ç’shpresë do të mbetej për ju? Vuaj në heshtje, në kohën që të tjerët më dinë të lumtur.” Fakti që shkrimtari lihet i vetëm përballë turmës dhe, në kushtet e braktisjes sonë, bën gjithçka për të shpëtuar veten, lind pyetja: ku ishte ti Adam? Duhet t’ia njohim vetes këtë dobësi të pështirë: përherë bashkë për të rrëzuar tjetrin dhe secili sheh bythën e vet, kur tjetri shkon në gijotinë. Kjo nuk është kuturisje, me shtysa të dyshimtë narcizmi, se bashkë me mua shkatërrohet dhe shpresa juaj, në fakt, ky është një shans që të jepet ty: për t’u bërë më stuhinë dhe jo me qoshen e ngrohtë. “Të vërtetën e kërkojnë vetëm

vetmitarët, vetëm ata janë të zotët t’i presin lidhjet me njerëzit që s’e duan mjaftueshëm të vërtetën.”-shkruan Pasternaku tek “Doktor Zhivago”, duke i dhënë zemër stoicizmit të tij.

(Nëse krahasojmë poezinë e Mandelshtamit kundër “malokut të Kremlinit” me dënimin që Hrushovi i bëri Stalinit, duke dënuar krimet dhe kultin e tij, sikurse i dogji dhe kufomën, vihemi përpara një realiteti të çuditshëm, ku: Hrushovi na del më anti-komunist dhe më anti-stalinist nga Mandelshtami?! Por, habia shtohet, kur mendon që: Pasternaku u dënua njëherësh me Stalinin?! Është koha, kur flitej për “shkrirje të akujve”, ndërsa shkrimtari ngriu kallkan në daçën e tij?)

Nëse do ta shijosh librin e fundit të Kadaresë “Kur sunduesit grinden” duhet t’i rikthehesh novelës “Muzgu i perëndive të stepës”, në mos dhe “Eskili, ky humbës i madh”, pasi raporteve të shkrimtarit me tiranin, i duhen bashkëngjitur dhe ato me vendin e tij, të cilat kanë këtë dimension dramatik: “Ti, i vetëm, përballë vendit tënd, që të shan e të ulërin mu në fytyrë, me urrejtje dhe dashuri të bërë njësh.”-shkruan Kadare për Pasternakun i demonizuar në vendin e tij. E nënvizojmë: “i vetëm përballë vendit tënd”. (Mandelshtami mbeti i vetëm përballë tiranit, ndërsa Pasternaku i vetëm përballë vendit të tij. Kush është më i nëmuri?)

I vetmuar ishte dhe Eskili, i cili e lëshon veten deri në këtë pikë: “Do t’i digjte dorëshkrimet që kishte në shtëpi, projektet, skicat e tragjeditë të ardhshme, gjithçka, gjithçka. Në djall të vente Greqia (lexo: Shqipëria) bashkë me grekërit (shqiptarët). Vend zemërngushtë, mosmirënjohës, kujtesshkurtër. Ai qe përpjekur ta bënte të pavdekshme, po ajo s’e meritonte. Ai donte të ikte sa më larg që këndeje... Do të merrte arratinë.”-shkruan Kadare tek “Eskili, ky humbës i madh”, duke paralajmëruar dhe ikjen e tij. Në diktaturë njihej “pushkatimi moral”, ku ti i demaskuari e shtyje jetën, si një i liruar me kusht. Janë të njohura mbledhjet autodafe kundër shkrimtarit, linçimet masive kundër tij. Quhej i përkëdhelur, pse nuk përfundoi si Mandelshtami, pasi vuajtjet nga pozita e Pasternakut i njihen si privilegje. Mitingjet kundër Pasternakut për të refuzuar çmimin Nobel ishin përballje me vendin e tij, ndërsa telefonata triminutshe kishte për viktimë Mandelshtamin përballë Stalinit. Pra, vala goditëse kundër poetëve vinte nga drejtime të ndryshme, por që i ndjek i njëjti fat: Mandelshtamin e vret poezia, sikurse e kishte parashikuar, ndërsa Pasternakun, edhe më keq: çmimi Nobel. Të parit i respektohet vuajtja, ndërsa të dytit i shpërfillet ajo, ngaqë i shpëtoi burgut, kështu që “baraka e internimit” shfaqet si kontrast fajësie ndaj “daçës” së tij. Sepse askush nuk llogaritë dëmet e “pushkatimit moral”, i mbledhjeve autodafe.

Nevoja për një bashkëshoqërim librash, në rastin tonë: “Kur sunduesit grinden” me “Muzgu i perëndive të stepës” shton këndvështrimet ndaj autorit, rrit shkallën e vrojtimeve, ballafaqon Ismailin e djeshëm me Kadarenë e sotëm dhe brenda teje shtohen shanset për të qenë i drejtë me të. Duhet pranuar që Kadare është shkrimtari, që i hyet kollaj në hak. Kënaqësitë më të mëdha, Kadare, i ruan për ata, që dinë të futen në të fshehtat e tij, nëse duan të shkatërrojnë misterin e mveshjes së fajit. Nëse ambiguiteti i kohës së diktaturës i shërbente autorit për t’u mbrojtur nga “kokëtrashët e regjimit”, ambiguiteti i sotëm vazhdon të jetë një masë mbrojtëse ndaj sojit të “lëmimit idjotesk”. Edhe në kohën e “lirisë së fjalës” ambiguiteti nuk dilka jashtë kohe? Kohërat mund të zbuten, por egërsia ndaj një shkrimtari shtohet në vartësi të suksesit. Një regjim i dështuar ka një mori dështakësh, të cilët: me verbërinë e tyre qorrollepsën popullin, ndaj prania e një të famëshmi ua bën edhe më të hidhur rrëzimin, për më tepër që: “Mjerimi i vjen sot Shqipërisë nga këta të dy, (Enver Hoxha-Ismail Kadare) për kultin e të cilëve shpenzohet një pjesë e mirë e gjithë buxhetit shtetror.” E thënë ndryshe: na e rrëzuar të lavdishmin tonë, atëherë pse të mos rrëzohet dhe i famëshmi juaj, për më tepër që nuk e honepsin dhe këta të përvuajturit? Sepse: “Një monument unë ngrita, që duart dot s’e ngrenë. Një monument ngritur jo duarsh, por shpirttrash, thotë poeti. Pra, një shtatore që kurrkush s’e sheh, veç budallenjve.” Është fjala për monumentin

KADARE

KUR SUNDUESIT GRINDEN

RRETH MISTERIT TË TELEFONIMIT STALIN-PASTERNAK

Onufri

që poeti i ngre vetes qysh në ngjallje, ngritur veçse me shpirt, ndërkohë që duart e skulptorëve gdhendin dhe derdhin në bronz monumente pseudosh e tiranësh. Kërkon përgjigje pyetja: pse të vetmit që e shohin këtë statujë shpirttrash, na qënkshin budallenjtë? Njësoj si të pyesësh: pse mbretin lakuriq e pa vetëm fëmija? Nuk është se të tjerët nuk e shohin, por ndryshe nga budallenjtë, shejtan budallenjtë nuk duan ta pranojnë. “Secili ëndërronte ta shëmbte shtatoren e tjetrit, për të ngritur të vetën.”-Kadare “Kur sunduesit grinden”. Sa qesharake ta mendosh, pas rrëzimit të shtatores së Enver Hoxhës, turma të kërkonte rrëzimin e monumenti të poetit! Ku do ta gjente? “Një monument ngritur jo duarsh, por shpirttrash.” Në fakt, demonstruesit mbanin në duar portretin e shkrimtarit Ismail Kadare, duke dëshmuar para gjithë botës se shkrimtari ishte njësh me ta. Edhe Pasternaku vetë do t’ia kishte zili këtë fat, Kadaresë.

Autori në një kapitull të librit risjell në vëmendjen tonë historinë e botimit të novelës “Muzgu i perëndive të stepës”, përballjen me redaktorin e trëmbur dhe frikën e tij si autor, pasi e di se çfarë kontrabandon mes rreshtave. I mësuar të kalkulojë mesazhe për shoqërinë e së nesërme, ai luan me rrezikun. “Një ditë i kisha bërë pyetjen vetes: po ty, pse të tërheq aq shumë ai triminutsh?”-i bisedës telefonike të Stalinit me Pasternakun. “Si mund të shpjegohej kjo xaxa ime: nderim, qoftë dhe i tërthortë, bashkëtelefonuesish, për njërin prej të dyve, Pasternakun apo, ruajna Zot, për Stalinin. Apo ndoshta një mister që lidhej ndoshta me njërin prej tyre. Me të dy, ndoshta. *Për të mos thënë me mua vetë.*” Pra, xanxa e interesimit për bisedën triminutshe, sikundër e thamë më herët: ka si shtysë veten. Indirekt ndjehet i përfshirë në atë ngjarje, sikur me qenë ngjarja e tij. Pretendim i ekzagjeruar apo një përfshirje e natyrshme? Për mua ky mbetet një nga librat më të vështirë të Kadaresë për të qenë i besueshëm, sepse fut aq shumë nga vetja, ku lë përshtypjen, sikur i manipulon ngjarjet në interes të martirizimit të vetes, kur kundërshtarët nuk rreshtin së akuzuari si pozedues privilegjesh. “E njëjësja apo s’e njëjësja vetveten me Pasternakun?”-ishte e vetmja gjë që shqetësonte redaktorin e novelës “Muzgu i perëndive të stepës”. Dhe ja përgjigjia: “Në të vërtetë po të vinte puna te ngjashmëria, (midis Moskës dhe Tiranës) shumë gjëra ngjanin, për të mos thënë gjithçka. Dhe ishte e kuptueshme, kishim qenë kaq kohë një familje. Me të njëjtat zakone, huqe, quaje si t’i doje... Le të ngjanin sa të donin, gati sa s’thirra me zë. Thelbi ishte... Kryesorja ishte që unë të mos ngjaja. Unë të mos ngjaja, përsërita me vete. Me Pasternakun dhe me askënd.” Cili orgjinal do t’i lejonte vetes: fatin e kopjes? Dhe e vetmja gjë ku ai, me kalimin e kohës, mund të ngjante me sivëllaun e tij do qe çmimi Nobel, gjithë përngjashmëritë e tjera edhe sikur të përputheshin, nuk do sillnin ndonjë konfigurim të ri. Nëse do të pranonim versionin e ngjashmërisë me Pasternakun, gjithë përputhjet e tjera kalojnë në plan të dytë dhe libri nuk do të ngjallte interes. (Ramiz Alinë po e quanin Gorbaçov.) A është Kadare një viktimitë e mundshme e çmimit Nobel, duke e mbajtur tiro pas tij, prit e s’ka? Fatmirësisht, rreziku për të qenë një viktimitë: për Kadarenë, ka kaluar njëherë e përgjithmonë. Ai u mësua të shohë poshtë këmbëve, ata që deshën ta vinin në gjunjë. Çështja nuk shtrohet më, se sa krenar është ai me veten e tij, por se sa krenar bëhemi ne nga të qenit ai një shkrimtar i madh, i famshëm? Të mos harrojmë, dërgatën e shqiptarëve, që, me një ndjenjë të lartë lehtësimi, i çuan Viktor Emanuelit III, kurorën e mbretit të Shqipërisë, vetëm e vetëm që ajo kurorë të mos ishte në kokën e bashkatdhetarit të tyre.

“Muzgu i perëndive të stepës” dhe “Kur sunduesit grinden” duhen marrë si vazhdimë të njëri-tjetrit, sepse kështu hidhet dritë në qëllimin final të librit, i përforcuar me detaje autobiografike. Ajo që i bashkon të dy librat është Moska dhe Pasternaku. Libri i parë u botua në vitin 1978 dhe autori shkruan për ngjarjet në vitin 1958, kur Ismaili ishte student në Moskë, i cili kujton mitingjet e studentëve kundër Pasternakut, si dhe presionin në rritje për të refuzuar çmimin Nobel.

Osip Mandelshtam

Libri i dytë u botua më 2018-ën për vitin 1934, i fokusuar në telefonatën e mistershme të Stalinit me Pasternakun. Studenti i dikurshëm tani është një shkrimtar me famë botërore. (Çuditërisht, mitingjet anti-pasternak bëheshin në një kohë kur luftohej “kulti i Stalinit” dhe autori i përshkruan ngjarjet nga një vend si Shqipëria, e cila kishte refuzuar të zbutet në stalinizmin e saj. Meqë libri i parë u shkrua në diktaturë dhe i dyti tani në demokraci, u takon kritizerëve të shkrimtarit, të gjejnë se ku dallon “Muzgu i perëndive të stepës” me gjasa i realizmit socialist me “Kur sunduesit grinden”, të letërsisë së sotme e pretenduar postmoderniste? Në librat e Kadaresë nuk gjen as socrealizëm as postmodernizëm. (Nuk ishte Gorki ai që shpiku metodën e realizmit socialist, por një aparatçik si Zhdanovi. Romani “Nënë” i Gorkit, është sikurse “Dasma” e Kadaresë, pa peshë në korpusin e krijimtarisë së tyre.) Kadare s’ka luhatje në sqimën e tij, s’ka preferenca izmash, duke qenë përherë novator në tradicionalen e vet. Ndryshimet e kohërave, me metamorfoza apo me “xhaketa të kthyer”, janë protagonizma hileqarësh. Kadare shkruan sikurse ka shkruar, kështu që stili i shkrimtarit triumfoi mbi metodën. Dhe kjo është një fitore e madhe personale e lirisë së tij, falë fuqisë hyjnore të talentit. Të tjerët që s’arritën ta fitonin betejën me metodën, ta shohin të keqen tek pafuqia e talentit. Metodatat janë për përdoruesit dhe jo për eksploruesit. Të ishte prej metodës Magelani duhej të shkonte në Indi, por shpirti i aventurës e çoi në Amerikë.

Ajo që i bashkon “Muzgun e perëndive të stepës” me “Kur sunduesit grinden” është fati i dy shkrimtarëve “të vetëm përballë vendit të tyre, që i shan, i ulëret mu në fytyrë me urrejtje dhe dashuri të bërë njësh”. Pasternakut: “ktheje atë çmim të nëmur (Nobelin) sa s’është vonë” dhe vazhdon si jehonë tek Kadareja: “ktheje atë helm sa s’është vonë”. Kështu ishin sjellë dhe grekërit me Eskilin. E vështirë të gjesh se kush rëndon më shumë, linçimi i vendit apo tërbimi i diktatorit. Pasternaku e pësoi prej linçimit, ndërsa Mandelshtami prej tërbimit. Që të dy janë viktima, por të parit i kujtohen vetëm privilegjet, ndërsa të dytit vuajtja. “Kur njerëzit nuk janë të lirë gjithmonë idealizojnë skllavërinë e tyre.”-shkruan Pasternaku. Sot, nuk ka pikëllimë më të madh, se sa kur sheh skllavërinë në liri, të cilët i mban peng e kaluara. Ky soji erdhi në kohën e re duke përfituar nga “revolucioni i përgjithshëm”, duke mos patur brenda vetes “revolucionin e tij”, që për disa vegjetohej si evolucion: prit gomar të mbijë bar.

Që Kadare ta meritojë përfshirjen në bujën e asaj telefonate të mistershme i duhet karta morale. Dhe ja testi: “Ke qenë në atë miting? Ke uluritur kundër tij (Pasternakut)? Asnjëherë. Ç’bëje ndërkaq, kur të tjerët ulurin? Vështroja një vajzë të përloitur. Kujtoja

se ishte mbesa e tij. Ti vjen pas kaq vitesh për ta parë përsëri? Të duket se mitingu vazhdon? Ndoshta... Në Moskë a në Tiranë është e njëjta zhurmë që s’rresht.” Po në Tiranë kundër kujt? Kuptohet vetvetiu kundër pretendentit për Nobelin. “Në një nga ëndrrat, pasi e kalova duke u zvarritur në Sheshin Pushkin, i gjeta shumicën e studentëve në miting. Pothuajse e dija, megjithatë s’mund të them se nuk u befasova kur pashë në pankarta emrin tim. E fill pas kësaj, nisa të dëgjoj përherë e më qartë klithmat kundër meje.” Siç shihet në qendër të sulmeve është herë rusi dhe herë shqiptari, ku ngjarjet janë po ato, veçse ndryshojnë kryeqytetet. Dhe ku bazohet kjo ngjashmëri me njerëz dhe ngjarje reale? “Dhe s’mund të thosha se s’kisha punë me të (Pasternakun). Ne të gjithë kishim patur punë me të. Dhe do të kishim gjithmonë ngaqë ishim i njëjti fis, ai i shkrimtarëve.”

Në novelën “Muzgu i perëndive të stepës” Kadare tregon se si gjendej midis Pasternakut dhe shtetit komunist, ku i duhet të zgjidhte: “Ose me poetin kundër shtetit. Ose me shtetin kundër poetit. Ose asnjansës, me askënd.” Në novelë, “perënditë e stepës”, janë në muzgun e tyre, në rënie. A është i përfshirë dhe Pasternaku në rënien e “perëndive të stepës”? Pasternaku ishte në muzgun e jetës dhe në agim e veprës së tij. Si mund të dyshohet se Pasternaku ishte kundër Mandelshtamit duke mbajtur anën e shtetit, kur në pozitën e kolegut do të gjendej dhe ai vetë, në mos më keq? “Në një mbledhje të përfytyruar të krejtë kampit socialist, ende të papërçarë, pas fjalëve: shokë, shtete, vende vëllezër komunist, na ka dalë një hall i madh me një poetin tonë, të përkëdhelur nga borgjezia botërore. Na jepni një këshillë ç’duhet të bëjmë me të?”-shtron petjen shkrimtari duke vënë në plan të parë veten, ngaqë nuk vuan nga kompleksi i modestisë fallco.

Pasternaku vdiq atë mot, kur Shqipëria u shpëtoi nga “kampi socialist”, i vrarë nga çmimi Nobel. “Një shkrimtar ka vdekur, i cili së bashku me Pushkinin, Dostojevskin dhe Tolstoin bëjnë pjesë në lavdinë e letërsisë ruse. Ne mund të mos bjëmë dakort me të në çdo gjë, megjithatë të gjithë ne i jemi borxhli në mirënjohje dhe të një shembulli nderi të palodhur, për ndërgjegjien e pakorruptueshme, për figurimin e vetes në detyrën heroike të shkrimtarit.”-janë fjalët përcjellëse këto të profesor Asmus, në varrimin e Pasternakut, në kushtet e një përgjimi policor. Përmendur kjo referencë në librin “A captive of time” të Olga Ivinskaj. “Një zemër e korruptuar nuk dua të më dojë.”-shprehet një nga personazhët e Molierit në komedinë “Mizantropi”. Veçse një ndërgjegjie e pakorruptuar si ajo e Pasternakut mund të shkruante kështu: “Nuk njoh doktrinë tjetër që të qendrojë aq shumë e mbyllur në vetvete, të jetë aq larg fakteve, sa marksizmi. Ç’nuk bëjnë për t’i kthyer krahët së vërtetës.”-dhe për pasojë kemi këtë reflektim: “Revolucionin e kam ngrohur prej vitesh me shpirtin tim, tani kam mendimin se me dhunë asgjë nuk arrihet.” Njëherë dy faza: “ngrohja e revolucionit me shpirtin tim” dhe të distancimit nga dhuna e tij, shtrihet e gjithë jetë e Pasternakut, duke hedhur tej peshën e kreshnikut i ulur galiç në shpirtin e njerëzve, përkundër Majakovskit, që e pësoi nga dvojniku.

“-Daja yt thotë për Pasternakun (Kadarenë) fjalët më të zeza, apo jo?

Alla bëri “po” me kokë.

-Për Stalinin (Enver Hoxhën) ai gjithashtu thotë fjalët më të zeza, a?

-Po,-tha Alla hutueshëm.-Kurse Pasternaku vetë flet zi e më zi për Stalinin. Domethënë daja yt (Trebeshina, at Zef Pllumi, Klosi, Lubonja, Resuli) dhe Pasternaku (Kadare) kanë të njëjtin mendim për Stalinin apo jo? Atëherë, në bazë të këtij silogjizmi të thjeshtë, daja yt dhe Pasternakun nuk duhet ta urrejnë njëri-tjetrin, përkundrazi?

-Ohu,-ia bëri ajo.-Është një mishmash i tillë në vendin tonë.” (Ismail Kadare “Muzgu i perëndive të stepës”) Ky mishmash vazhdon edhe sot e kësaj dite. Sado i pashpirt që të tregohesh, inkuizitor qofsh apo jezuit, mitoman apo megaloman, kritizer a vesveseli, nuk ke për ta rrëzuar kurrë monumenti e ngritur me shpirt. Çdo gjë tjetër e ngritur me duar, mund ta rrëzojnë duart.

Ferma

nga Fehime Pipa

Ky rrëfim i Fehime Pipës, motër e Muzafer dhe Arshi Pipës, asht botue së pari prej Ernest Koliqit te *Shëjzat*, n. 1-2, 1961(V). Asht një tregim autobiografik që përposë vlerave të stilit të shtruet dhe gjuhës skofiare, i shërben lexuesit të sotëm për me njohtë prej s'afërmi "normalitetin" e jetës plot poshtnime dhe vuetje të atyne që regjimi komunist quente asokohe "reaksionarë". Për dekada rresht letërsia dhe kinematografia e regjimit, me veprën e tyne rrenimqare, e paraqitën krejtsisht të tjetërsueme figurën e të ashtuqejtunve "anmiq të popullit", sidomos atë të femnës antikomuniste. Sot, lexuesi, i cili ka mundësi nëse don me u çlirue prej vargonjve të paragjytimeve, ka rasën me arsyetue drejtpërdrejt tue u nisë prej kësaj copëze letrare të intelektuales Fehime Pipa, e cila dëshmon kështu për një brez të tanë vajzash shqiptare, që edhe pse kishin ra gjallë e ngusht në kalvarin komunist jetuen tue ruejt dinjitetin dhe nderin e tyne familjar dhe personal.

Ardian Ndreca

Dera e oborrit krisi lehtë.

«Mbaroje at kafshatë bukë njëherë!», i tha e ama Netit, që ishte çue ngutshëm. E, tue hapë dritaren, i foli vajzës së ré që kishte ardhë e pritte te praku:

«Tash po vjen! Ti si ke ndjehë?».

Me strajcat ndër duer, Neti e Sadija u nisën. Sa kishte fillue me zbardhë; rrugët ishin të shkreta.

Nji dac i madh, zî si thëngjilli, duel prej ullukut tue ua pré rrugën.

«Shëj se kjo punë nuk ngjatë», tha Neti.

«Në fillim ka me t'ardhë pak vështirë, sa të mësohesh», ja bâni Sadija.

Te furra e Rusit Sadija bleu dy simita, nji për vete e nji për Netin.

«I hamë në fermë», tha, «me pemë bashkë».

Për me shkurtue rrugën, morën shtegun gjatë prronit. Te nji arë kallamoqi Sadija u ndal, këqyri njëherë rrotull, mandej këputi disa karabusha.

«Është fermë ktu!», tha tue qeshë me sherrî. «I pjekim ei hamë në pushim të zhegut».

Kaluen prronin e ju kapën nji kodrine. Në maje të

saj nji gardh u duel para. Sadija la për tokë strajcën, e u vû me zhgulë nji hû. Barra e krandeve lëshoi nji krismë nën peshën e kambës së saj të mbushun.

«Fermave s'u duhen gardhiqet», tha. «Mbeturinë borgjeze!». E shtoi: «Këndej na bjen ma shkurt».

* * *

Pemishta, nëpër të cilën tash ecshin, ishte mbjellë me tërfojë. Vende vende, bari nën zerdelijat e shkëlzente prej kokrrave të pikume.

Nji tingull kumbues u ndie larg. Tha Sadija:

«Bash në kohë. Erdhëm».

Kishin ecë plot nji orë e gjysëm. Mes pemëve dukeshin muret e zbardhëmta e të plasarituna të nji shtëpije katundi. Nji kotec ishte brî pusit. Nji katundar i motnuem po ngjitte qetë në qerre.

Dy vajzat u ngjiten nalt nëpër shkallën gurit. Sadija u fut në nji dhomë, që shërbente si zyrë. Neti u pështet për parmakët e çardakut. Vërente prej andej oborrit,

në mes të të cilit bânte hije nji mand kalldrun hapun shatorr. M'anë të kotecit nji kumbull gabele sa s'po thehej nën peshën e fryteve. Në tokën e ndragun prej kokrrave të shpërthiquna vëlojshin grëthë e miza. Dy teneqe vojguri flakrojshin më diell te pusi. Nji grue e re katundare mbushte uj. Kërsitte çekerku, tringëllonte kova kah shkapetej për gurët e pusit. Te nji lug druni dy kuaj pijshin uj; njëni prej tyne hingëllonte tue shkundë krifën e lagun. Në shullâ të diellit nji katundare me nji shamî me ojna në krye gërshetonte vargje qepësh dhe i hidhte në nji karrocë dore.

Sadija këtheu mbas pakë.

«Fola me drejtorin», tha. «Ti jê caktue në grupin e Palinës. T'u priftë mbarë!».

Gjeti te shkallët Palinën, brigadierin, e cila e futi në forcë. U nis në punë bashkë me shoqet, pa i vërejtë, me sy t'ulun. Por ato e kundrojshin me kureshtë. Ndigjoi murmuritje, mandej nji të qeshun të lehtë. Dy vajza të reja i këqyrshin kambët. Pau atëherë se vetëm ajo ndër të tjerat kishte këpucët. U ndie keq, dhe bâni me i hjekë. Nji dorë e preku lehtë në shpatulla.

«I hjekë mâ vonë, kur të dalim ndër zagna. Ktu me kët zhur mund të vritesh. Mos shiqo shputat tona qi janë bâ shoje!».

Nji grue jo mâ e ré, e hjekun në fëtyrë e gjatoshe, i flitte.

«Mue më thonë Leze. Ti a jê e bija e doktorit?».

* * *

Ara ku do të punojshin ishte disa minuta larg fermës. Ecshin nëpërmjet të të mbjellunave. Lezja herë herë shkëlqite mbi zagna, për me i bâ vend Netit nëpër hullijat.

Në vendin e punës grupi u shpërndâ ndër zagna. Neti vërente si bâjshin shoqet. Zhgulte krenët e qepëve që kishin plasë tokën, dhe i bânte grumbull afër vetes. Nuk ishte vështirë me i zhgulë, por toka e rreshkun të përvëlonte trinat e kâmbëve. Kandrra e rrâjza delshin me dheun e zî që shkrifej. Rrezgu i diellit e terte shpejt tue i dhânë nj bojë kafeje së marrun. Të shpërndame n'arë, gratë dukeshin si arna në nji qilim të vjetër.

Grumbujt e qepëve shkojshin tue u shtu. Neti ndiente djersën kah i shkonte lugut të shpinës. Zhgulte qepë, dhe njehte zagnat. Norma ishte pesëdhete zagna në ditë.

Në nji ças ju bâ se dikush i rrinte mbrapa. U suell, e sytë i ndeshën në nji burr që e vërente në heshtje. Ishte nji burr i ri, kund nja tridhetë vjeç, zeshkan, i pashëm, me kasketë në krye dhe me çizme në kambë. Rrotullonte në gisht nji zingjir sahati.

«Thashë të njifem me puntoren e re», bâni mbas nji grime. Hodhi nji sy rretherrrotull, dhe shtoi:

Simon Rrota, *Duke punuar në fusha*, 1937

Fehime Pipa dhe Arshi Pipa,
Washington D.C. Qershor 1996

«Shof se ké ecë mirë. Mâ mirë se ato demelicat atje, qi demek i thonë vedit katundare! Të lumshin duert!».

E mveshi edhe një herë me shikim, mandej kaloi ndër grupet tjera.

* * *

Neti u mësue shpejt me atë punë. Lëkura i nxihej e i ashpërohej. Lodhej, por lodhja nuk i peshonte kur mbrâmjeve këthente në shtëpi me strajcën deng me pemë dhe zezavate. I blejshin lirë në fermë, e merrshin sa mundshin me bartë. Kur barra ishte tepër e randë, ajo me Sadijen i përshkojshin me një shkop, e ashtu i bijshin në shtëpi, për së gjatë pazarit. Te çinari i Hoxhës së Dheut, Sadija ndalej te halla e vet e lente kërtollat. Rradha e Netit ishte te Xhamija Plakë, ku tezja e pritte në krye të rrugicës me kanistër.

Në fillim Netin e mërzitshin shikimet e njerëzve, si me çudi e qortim, tue e pá në shoqni të Sadijet. Dhe kur këtë e gërgitshin haramat, ajo shpejtonte hapat.

Tash i bijshin ndonjiherë rrugës qendrore. Sadija sa s'fluturonte prej shendit.

Në fëminí kishin qënë kojshí. Neti mbante mend kur shkonte në shtëpinë e Sadijes; e ama shpupurishej me i bâ iqram. Shtrohej ku t'ishte shilteja mâ e mirë, mbushej me qymyr tangari, dhe prej fundit t'arkës delte kutija me llokum. Mâ vonë ishin ndá e harrue, secila në punë të vet. Neti me të vetët ishin shpërngulë në kryeqytet, ku kishin jetue për shumë vjetë. Qeverija i kishte përzanë andej. Komiteti Ekzekutiv i Qytetit kishte nxjerrë një urdhënesë me anë të së cilës familjet reaksjonare të shpërnguluna në kryeqytet detyroheshin me këthye në vendet e para. Urdhënesa kishte kapë edhe familjen e Netit, i ati i së cilës kishte qenë pushkatue.

Nji ditë, tue kërkue punë në zyrën e Punës të Komitetit të Rrethit, Neti kishte ndeshë ball për ball me Sadijen.

«Ti ktu?», e kishte pyetë ajo me çudi. «Si jeni kah shpija?».

Neti ishte përgjegjë:

«Mirë jemi, na që kemi teprue».

«Qofshi vetë!», kishte thanë Sadija me pikllim të dukshëm.

Sadija ishte bâ vajzë e bukur, e gjatë e sylarushe.

N'atë kohë ajo ishte ende në Partí, e dashtun dhe e hatrueme prej shokëve, e drashtun dhe e mënime prej të tjerëve.

Por nji ditë, krejt papritun, e kishin pushue prej pune. Nuk dihej sakt përse. Disa thojshin se kishte bâ abuzime, disa të tjerë se kishte bâ gabime të randa politike. Ishte sjellë andej e këndej tue trokitë dyert. Në fund ishte ba punëtore krahu. Gjindja flitshin për të. Ku i gjente paret me u veshë aq elegant? E kishin pá në shoqëni me burra. Mënyra e të ecunit, të folunit, nuk ishin për vajzë «ehlierze». Gratë i merrshin tash anën; burrat e përshëndetshin me andje, por mbas shpine i zgërdhëshin. Ajo ecte me hapa të ngadalshëm, shtatin e hjedhun bajrak, me krye nalt, por pa buzqeshë mâ.

I ishte kacavarë Netit me forcë. Nën hijen e saj mendonte me fitue pahin e humbun. Shoqnija me atë do t'a damtonte n'anën politike. Por Sadija nuk nxente mâ kryet për këtë; koha e saj si komuniste kishte prendue. Dalngadalë ajo hynte në rrethin e «zojave», n'atë rreth borgjez të cilin dikur e kishte luftue mbas mënyrës së vet.

* * *

Në fermë kishte ardhë koha e të mbjellunave të dimnit.

Një ditë shiu i bâni gratë me lânë punën e me u strukë në strehën e pullazit të xhamisë së katundit, e cila ishte në mes të një vorreze.

«Kot nuk i rrafshojnë kto vorre», tha Palina. «Ç' ishin bâ ktu krenët e qepëve!».

«Krena si kryet tand!» ja priti Sadija.

Shpërtheu gaz. Sadija vazhdoi:

«A ke ç'ndien!? Edhe me të dekun ju del punë!».

Me bisht të synit këqyrte Netin, që kishte ulë kryet e nuk qeshte.

Siellte nëpër duer nji barishte.

«Çka ke në dorë?» pyeti Sadija për me tretë kuvend.

«Nji gjeth bime; emnin shqip nuk ja dij. Ka erë të mirë dhe e përdorin për livandë».

«A për kto gjâna pate mësue ti n'Itali?».

«Jo bash për kto».

«Për çka atëherë?»

Filologji klasike».

«Çka don me thanë kjo?»

«Jám steteránt aciés ferró mortíque parátae!» tingëlloi zani i hollë i Lezes.

Sadija ja dha gazit, tue mbajtë belin me dorë

«Duket si fall shtrigash!».

Foli Lezja:

«Janë plot dhete vjetë qysh atëherë! Në banka të maturës! Latinishten na e bânte Profesor Hila. Sa burr i mirë ishte!... I shkreti!».

«Pse?», pyeti Neti.

«E kanë...edhe atë me shokë! Atëherë kur u bâ gjyqi i madh...».

«S'ma kishte marrë mendja kurr se Lezja me dy pare shpirt ka bâ trembëdhete vjetë shkollë!» i thonte mâ vonë Sadija Netit.

«Po asaj çka i ka ndodhë që âsht me né?».

«I kanë vra burrin. E ka pasë oficer. Nuk ka kend, e i rritë ato dy qyqe vajzash me thojt e duerve».

* * *

Prej Maranajt frynte veri. Punëtoret hukatshin duert e ngarthuna. Toka e bâmë shkamb kërsisste nën kambë: tarnagopi mezi e çante.

Para se me rá, Neti shikonte qiellin. E ishte e gëzueme kur mund të thonte:

«Nesër ka shí; koha do të zbutet».

Nën shí prroni shkulmonte, tue rrotullue teposhtë kaçuba të zhguluna, shkarpa, kutija teneqesh, e tue zgavërrue prroskat. Neti e Sadija ecshin bregut, tue u mbajtë për shkrepë, për rrâjë ferrash. Shiu i lagte der në palc.

Në kuzhinë, ku shkuen me u terë, frymë djerse e avull teshash të varuna në tel afër votre përziheshin me afsh bagëtishë prej ahrit. Në flakadanin e votrës shifeshin gratë tue çveshë kallamoq e tue qirue groshë. Pulat vijshin te praku, hyjshin mbrendë, qukojshin kokrrat e ráme, mandej shkojshin me vojë ku kishin furriqet, ndër dënga sane, ndër lëvovhga bishtajash, ndër shtallat e lopëve dhe në grazhdet e kuajve.

Lezja i ra me bryl Netit. Prej ahrit nji grue duel vrik, muer murit anës, dhe u struk tue u përzie me shoqet.

Pakë mâ vonë Lacja, kuzhinerja, erdh tue turfullue:

«Joo, s'kam pá mâ pula të marra! Megjith këtë mori bereqeti prapseprap s'vojin!».

«Kushedi janë klluka, moj Lace,!» ja bani njena.

«T'i vjedhin, moj Lace, t'i vjedhin!», qeshi me të madhe Sadija.

«Por ti qit e lêni! Çka po të dhimben kaq fort?».

* * *

N'atë kuzhinë drejtori kishte bâ zakon e vinte tash mâ shpesh.

Gërgitte gratë, kinse tue u ndihmue nga pakë ulun mes tyne. Për çdo fjalë që thonte, për çdo lojë që bânte, shikonte me bisht të synit Netin. Kur kjo qëllonte me bâ buzën në gaz, ai merrte zemër; shtonte dru në votër, dhe i bërtitte Laces:

«Mos na e bân spirilang gjellën, moj kaurreshë!! Na vën sot edhe do kështënja!»

E gjet nji ditë Netin vetëm.

«Âsht çudí sa pergjet ti me nji vajzë qi kam pasë dashtë fort! Flokëkështenjë, sybukur! der kur qeshte, njisoj si ti!».

Lisi në votër kërcëlleu, nji shkëndijë kërcu mbi postin ku rrinte Neti. Tue bâ me e shuejtë, ajo ndie mbi dorën e vet atë të drejtorit.

«Edhe asaj i kishin vrá t'anë!... Burr i mirë, i shkreti! Taksirát!».

Neti u hodh me kambë e duel për dere.

Dikush u kollit në terr. Fshâni Lezja:

«Krisht! ndore tande!».

Atë mbramje Neti i tha s'amës:

«Nesër duhet me pá për punë tjetër. Në fermë puna mbaroi».

PËRKTHIME TË PANJOHURA NGA ZEF ZORBA

POEZI NGA ELIZABETH BARRET BROWNING

Tingëllim

Sa fort të dashuroj? M'len me ta thanë,
Kaq t'due: tej thellësis', hapsinës e naltimit,
Që shpirti im mrrin, ku lypi tej shikimit,
caqet e qenjes e t'hirit me xanë.

T'due sa a nevoja n'çdo ditë e n'çdo natë,
prej diellit a prej qirit e ndriçimit.,
e lirisht, si lufta për t'drejta t'njerzimit,
e thjeshtë, të due, si njerzit Zotit pranë.
T'due me besimin tim të fëminisë,
T'due me flak't'ime t'rinisë ndër mjerime,
T'due me dashni qi tash a molisë,
Si m'jan ter shejtnet! -T'due me psherëtimë
gaze e lotë t'jetës s'ime! -e k'shtu si jam nisë,
Dhashtë Zoti, e ma do t'due mbas vdekjes sime.

P.S: *Elizabeth Barret Browning* ishte një poete angleze, përfaqësuese e denjë e romantizmit anglez të periudhës viktoriane. E lindur më 6 mars të vitit 1806, me vargjet e saj ia doli të krijonte një shkollë poetike të re.

Shkroi një sërë vëllimesh me poezi, duke filluar me "Një Esse në mendje, me të tjera poezi" kur ishte vetëm 20 vjeçe. Vëllimet e tjera ishin një lloj kryengritjeje karshi shoqërisë së asaj periudhe, pasi ajo besonte në vlerat morale dhe shpirtërore të njeriut. Prandaj, shkroi poezi kundër skllavërisë, kundër pabarazisë dhe pro dashurisë.

Vdiq më 29 qershor të 1861 dhe la pas një sërë veprash të pabotuara të cilat do t'i paraqiteshin publikut vite më vonë, edhe një shekull pas vdekjes së saj.

POEZI NGA ALFRED TENNYSON

Djali

E ja sollën trimin e vranë në shtëpi,
Por ajo as s'u avilinos as s'lëshoj britma,
Të tëra gratë duke u çuditur, thanë,
"ajo ose duhet të qajë ose do të vdesë".

Pastaj vajtuan trimin mbarë e mbarë,
E quajtën burrë vërtet për t'u dashuruar,
mik i pakrahasueshëm, armik që të nderon,
Por ajo ende s'foli as s'lëvizi.

Doli një grua prej vendit të vet,
Pranë luftëtarit shkoi e u ndal,
Prej fëtyrës ja hoqi shaminë,
Por ajo prap as s'lëvizi as s'qau.

U ngrejt një dado nëntëdhjetë vjeçe,
E ia vuni çunin në prehër,
Si stuhi vere shpërthyen lotët e saja,
"Djali im i dashur, un do jetoj për ty."

P.S: *Alfred Tennyson* gëzonte titullin Lord në Angli dhe ishte "Zot i Tennysonëve". Ai lindi më 6 gusht 1809 dhe vdiq më 6 tetor 1892. Gjatë jetës së tij, për më tepër se 40 vjet punoi për Mbretëreshën Viktoria duke u emëruar në 1883 edhe Baron i Sussex, vend që sot drejtohet nga princi Harry dhe e shoqja Megan. Poezia e tij lidhet me epokën viktoriane të krijimtarisë angleze. Ishte "Poeti i Mbretërisë" dhe këtë pozitë e mbajti deri sa vdiq.

Pas një darke miqësore me Visar Zhitin, para disa javësh kur ai ishte i ftuar në Katedralen e Shkodrës për të dhënë dëshminë e tij rreth figurës së Nanës Terezë, mendova shumë për ato që krijuan art nën diktaturë dhe nuk mundën ta paraqisnin, të frikësuar ndoshta nga mundësia që fati tyre të ishte i njëjtë me atë të Visarit. Mes tyre duket sikur një vend të rëndësishëm zë edhe poeti Zef Zorba i cili u burgos kur ishte i ri dhe më pas, jetoj dhe krijoi në fshehtësi e modesti të pashoqe.

Në vijim janë disa poezi që Zorba përktheu ndër vite, si ngushëllimi i vetëm për gjendjen e rëndë në të cilën po jetonte. Sikurse shihet, disa janë të përkthyer më pranë standardit se të tjera që janë në gegnisht, ndoshta ngaqë vetë Zorba mendonte se ndonjë ditë, do të mundësohej botimi i tyre dhe dëshironte që ato të ishin sa më të kuptueshme nga të gjithë.

Përkthimet më janë dhënë në dorëshkrim nga Elena dhe Luçia Zorba, vajzat e Zefit ekskluzivisht për t'u botuar për të parën herë në gazetën "ExLibris". Shpresoj që këto përkthime të jenë si një kampanë për kulturën e re shqiptare.

Andreas Dushi

Shkodër, më 25. 09. 2019

POEZI NGA ALEJANDRA PIZARMIK

Poezi

Ja gjeta shejin plagës,
ku heshtjen tonë përbluajmë.
Ti jetën time e bërë
një përkushtim gjithkaj të dliër.

Rreshkur për ujë

Rreshkur për ujë
e heshtur
pa ndeshur asnjëri,
ruhen prej meje i dashur,
prej të heshturës në shkreti,
prej shtrëngatës që e ka zbrazur kupën
e prap prej hijes që lëshon një hije të saj.

Këto eshtra

Këto eshtra që natën vezullojnë
këto fjalë si margaritar,
ngecur në grykë një shpendi të gurëzuar,
ky gjelbërim kaq i mirëdashur
kjo ngjyrë mavi e nxehtë,
kjo zemër që veç është e pakuptueshme.

Në këtë orë t'pafajshme

Për orë,
Në këtë orë t'pafajshme
me atë që paskam qarë rri unë,
në pragon e vrojtimit tim.

Mëngjez

Një i çveshur që ëndrron një natë me diell,
kaq ditë e ditë lëmuar kam gjallëruar,
era e stuhija më kanë fshirë,
Si t'isha zjarr, si t'isha vjershë,
e shkruar në faqe muri.

Unë këndoj

Unë këndoj,
nuk është një përgjërim
janë vetëm emra që përtrihen,
kufij të kotë
një vend
S'po them një hapësirë
flas për

diçka
flas për çfarë s'është
flas për ç'ka dij
jo, kohën jo,
veç çastet një nga një
as dashurinë jo,

po
jo
një vend harbimi,
një fill qyqar bashkimi.

Marramenthi...

Ky jargavan se ç'po çfletohet,
vetëvetiu po bie,
e hijen e vet të vjetër e mortisë,
kesh të vdisja kështu sikur këto.

Takim

Në heshtje hyn dikush e më braktis,
tani vetmia s'është më vetëm.
si nata ti më flet,
si etje lajmërohesh.

Kur të thërras

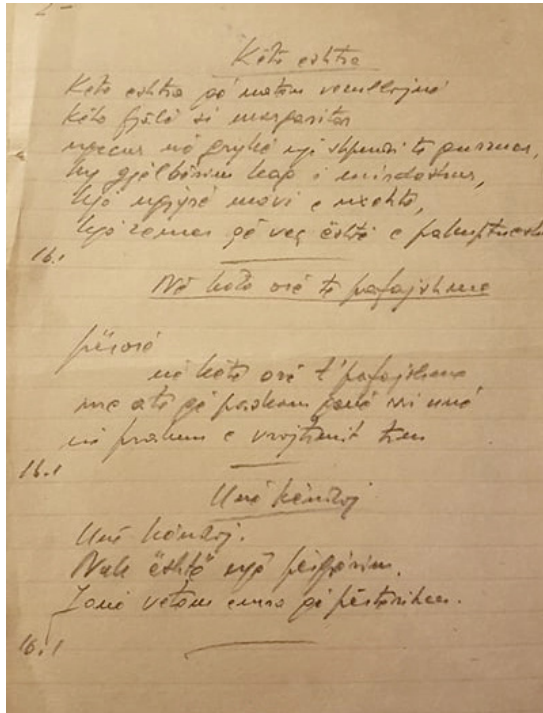
S'janë vargje për mungesën tande
vetem ca vija, ndonjë plasje në mur,
diçka në erë, diçka e hidhur...

P.S: **Alejandra Pizarnik** ishte poete argjentinase, lindur nga prind hebrej me 29 prill 1936 në Avellaneda. Fëmijëria dhe rinia e saj ishin periudha shumë të vështira për të; vuante nga aknet dhe në një periudhë, edhe nga mbipesha. Për këtë arsye, kohën më të madhe e kalonte vetëm dhe në një periudhë filloi të pinte amfetaminë, drogë nga e cila më pas u bë shumë e varur pasi ajo i luftonte insomaniën duke e vënë në një gjumë të stërgjatë.

Gjithsesi, ajo filloi të studionte për Filozofi dhe Letërsi në Universitetin e Buenos Airesit dhe një vit më pas, më 1955 botoi vëllimin e parë me poezi që u pasua edhe nga dy të tjerë brenda pak vitesh (1956 dhe 1958).

Mes viteve '60 – '64, Pizarnik jetoi në Paris ku punoi ndër periodikë të ndryshëm letrarë dhe kulturorë. Pas kthimit në Argjentinë më 1964, botoi edhe dy vëllime të tjera poetike, ndër më të njohurit në gjithë Amerikën Latine.

Alejandra Pizarnik i dha fund jetës së saj më 25 shtator 1972 në moshën 36 vjeçare, pasi mori një ilaç në overdozë fshehurazi nga stafi mjekësor në një spital psikiatrik ku qe shtruar.

POEZI NGA SARAH MORGAN BRYAN PIATT

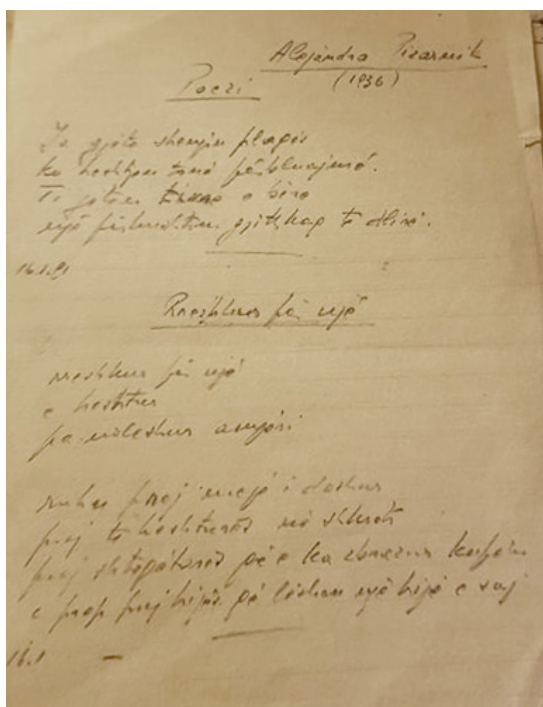
Shtriga n'pasqyrë

Pa da m'thotë nana,
Se n'at pasqyrë s'asht mirë m'u kqyrë.
Ajo ka frikë se kam me pa,
Nji shtrigë të vogël,
Që mue m'ka ngja,
Që me i'gojë t'kuqe do t'përshtëpërisë,
Ç'ka s'duhet të dij:
Fjalët e dashnisë.

T'kota shqetësimet e nanës time,
Një zog n'fluturime,
Një erë tuj lujtun,
Ose mendimi,
O i' trandofille çue n'shej kujtimi,
Me një za t'ambël do t'më pëshpërisë
Ç'ka s'duhet të dij:
Fjalët e dashnisë.

P.S: **Sarah Morgan Bryan Piatt** lindi më 11 gusht të 1836 në Lexington, Kentucky, ShBA. Gjatë jetës së saj shkroi mbi 450 poezi dhe ishte një ndër poetet më të njohura në vendlindje. Pati një fëmijëri të vështirë, pasi mbeti jetime nga e ëma qysh në moshën tetë vjeç dhe duhej të kujdesej për motrën dhe vëllain, më të vegjël se ajo. Për këtë arsye, poezitë e saj të para janë plot me dhimbje të pashpjegueshme dhe unike në llojin e vet.

Në vitin 1871 boton vëllimin e parë poetik, "Poemat e një Gruaje" dhe në më pak se 20 vjet, boton edhe 13 libra të tjerë të cilët, në 1894 i përmbledh në një vëllim të vetëm. Vdiq më 22 dhjetor 1919 në New Jersey, pasi kishte udhëtuar në disa vende brenda dhe jashtë Amerikës. Për poezinë e saj vijnë studimet dhe ajo akoma konsiderohet si një ndër poetet amerikane më me ndikim në letërsi dhe një prej figurave bazë të feminizmit.

POEZI NGA ELISEO DIEGO

Gjërat do t'i përmend

Gjërat do t'i përmend, të lartat
Kate ku erërat kremte bëjnë,
Hajatet e thella dhe perdet
Që hijet mshilin e heshtjet.

E odat e përshenjtrëuara, gjysëm –hijet
Q'enden ndër zyrtat plot pluhur
E kërcejte njerzorë, kërcenjët
E trupit tim, natën kur flej.

E atë shtëpi të varfër, pluhurin
Ku këmbë atërore kish' lënë gjurmë,
Kalldrëm guri lëmuar e t'rrasur,
Pa asnjë nuancë t'barabartë si njëri –tjetri.

As nuk do ta harroj mëshirën e zjarrit,
Në jerevi kur moti bën me cegem,
As përdëllimin e këndshëm të shiut,
Në qark t'përvujtur të oborrit tim.

As ty mur i mahnitshëm mesditor,
I suvatuar, i thatë, i pambarim,
Me shikimin veror t'ngulitur,
Shtigje do gjej ky malli im,
Nga marrin hov të dielat dështake,
E kokëvarura kthehen të hënash.

Gjërat do t'i përmend, aq me ngadalë
Saqë kur ta humbas parajsën
E jetës sime, q'ëndërr bëri harresa,
T'mund i bëj zë menjëherë me agimin.

Jashtë

Muzgu nën zë,
Po ndehet. Ne
me m'zi e dëgjojmë - mjafton,
që me dorë të shushatur
palmën e moçme prek,
e drizat. Bisedojmë
për gjëra të qëmotshme e ndërpritëse
e këqyrëshe trajtat
e pabesueshme që kem fshehur
sendet per rreth. Dëgjon
nga bëlbëzimi ngadalë
pastaj të rrokë gjithkrah
e pakufi gjysmëerresira.
E përnjëherë të ngushëllon
që brenda jo i mbrujtur
nga gjithçka si është zakoni.
Sa i moçëm qenka muzgu,
sa shpërfillit që është
dlirësia e tij e errët.

P.S: **Eliseo Diego** ishte poet kuban, lindur në Havana me 2 korrik 1920. Përveç poezive, Diego njihet edhe për tregimet e shkurtra që botoi gjatë jetës së tij.

Kur ishte 22 vjeç, ai botoi ciklin e tij të parë poetik "Në duart e errësirës së harresës". Në vitet '50 u bë pjesë e "Orgines", grupit letrar kuban.

Pas "Revolucionit Kuban" në 1959, Diego filloi të përkthente përralla dhe të shkruante poezi bazuar në to, duke besuar se ky ishte një mjet për "edukimin e masave".

Vdiq më 1 mars 1994, një vit pasi fitoi çmimin "Juan Rulfo".

NJË KRISJE NË TAVAN

tregim nga **Ajkuna Dakli**

- Çfarë po lexon ? – pyet Nila.

Kapem në befasi. Jam ulur në një cep të oborrit të shkollës mbi bordurën e çimentos poshtë plepave që të mos bie në sy. Është pushimi i gjatë dhe askush nuk e ka mendjen sepse të gjithë kalamajtë e tjerë po luajnë. Meqë unë zakonisht nuk marr pjesë në lojërat me top ose litar, nuk po më trazon kush.

-Po lexoj një libër që e kam marrë te shtëpia e gjyshërve, në soletë.

Soletë quhet hapësira që ndodhet nën çatinë e shtëpisë. Aty ngjitesh nga shkallë të jashtme. E shtruar me beton përveç një pjese me trarë mbi një shtresë të hollë me kallama të lidhur me suva. Është si një ishull thesari plot me kuti ku gjenden që nga bojërat e pikturave të dajës, penela dhe gjithëfarëlloj gjërash të vjetra si rroba, foto, enë me ornamente, një jorgan, e deri te kotelet që pjell macja në fund të pranverës. Po të rrëmosh nëpër kuti e t'i heqësh të gjitha rrangullat njëra pas tjetrës si fletët e qepës, gjen libra.

Pas koteleve (po këto janë vetëm stinore) gjëja që me tërheq më shumë janë librat. Zakonisht janë të vjetër. Pjesa më e madhe në shqip. Në dialekte të ndryshme. Ato në gegnisht janë edhe më të vjetër. Ka libra në gjuhë të tjera. Nja dy mund t'i dalloj, dy të tjera nuk i njoh. Ka dy blloqe me shkrimin e rregullt si rruazë të gjyshit që duken si fjalorë. Ajo që kanë të përbashkët shumica prej tyre, është ngjyra e verdhë, e irlanosur e fletëve disa prej të cilave janë të dëmtuara në anët.

Në shtëpinë e gjyshit librat nuk hidhen kurrë. I gjen duke filluar nga ato të udhëheqësit, me kapakë të bukur e të vendosur në rafte, aq të pastër, sa duken sikur nuk janë hapur kurrë e deri te këta mjernanët mes rraqeve dhe pluhurit që duket sikur janë nisur t'i hedhin po s'dihet pse kanë harruar.

Kam dëgjuar që disa libra janë "të ndaluar", domethënë njerëzit nuk duhet t'i lexojnë sepse janë të dëmshëm për mendjen e tyre. Thonë madje që këta librat e ndaluar edhe janë djegur disa herë. E kam fjalën për ata që janë djegur me dashje.

Kjo më çudit ca. Sepse nuk e kuptoj se si një bashkim gërmash, fjalësh apo fjalish mund të të bëjnë keq për trurin. Kur isha më e vogël i përfytyroja gërmat si ilaç që pihen.

Provova të pyes babain se çfarë ndodh po të lexosh një libër të ndaluar po ai m'u përgjigj se janë ca njerëz në qeveri që e vendosin këtë punë (se cilët libra nuk duhen lexuar) dhe ai nuk kishte lexuar ndonjë prej tyre sepse nuk duheshin lexuar.

Po unë mendoj se këtyre librave prapëseprapë u duhet hedhur një sy. Të paktën të kuptoj PSE janë të dëmshëm. Kam disi frikë se mos më ndodh ndonjë gjë e papëlqyer: Sikur për shembull të më bëjnë të mendoj ose ca më keq të them gjëra që nuk duhen, ose të trembem në gjumë ?

E shkoqis këtë punë me mendjen time po prapë vendos ta provoj.

Gjithashtu vendos :

1. Të mos marr leje për t'i lexuar. Nëse pyes, e sigurt që nuk do më lënë.

2. Të mos e flas për këtë me askënd, përveç shoqes sime të ngushtë, Nilës, me të cilën rrëfejme shumë

sekrete (sepse nuk rri dot pa folur me dikë)

Këta librat (e ndaluar) quhen ndryshe edhe "libra të verdhë". Nuk e di pse quhen pikërisht "të verdhë" mbase nga ngjyra e irlanosur e letrës, pamja e mjeruar, gërmat disi të çuditshme me bojë të vjetëruar dhe penjët e qepjes që dalin nga përdorimi i gjatë.

Verdhësia e këtyre librave të soletës është shumë e qartë. Mesa duket prandaj i kanë plasur në këtë skutë. Që të mos i shohë e mos i gjejë kush.

Në shtëpinë tonë gjenden gjithashtu nga këta «të verdhë». Po atje janë fshehur në fund të një dollapi të mbyllur me çelës. Të gjithë ne femijët e dimë ku ndodhet çelësi i dollapit, po nuk kemi guximin ta kërkojmë. Kur të rriturit nuk janë në shtëpi, shumë -shumë, mund të kesh kohë të shfletosh kalimthi ndonjë nga ata volumet e trashë të rafteve të sipërme, për t'u ndalur pak më gjatë (me kureshtje edhe me turp) te fotot e pikturave me ëngjëj të zhveshur. Ata të tjerët nuk ke kohë t'i shohësh krejt. Përveç titujve.

Kurse këtu te gjyshërit nga nëna është ndryshe .

Vendi ku janë fshehur librat është larg syve të njerëzve. Mund t'i marrësh, t'i lexosh rehat dhe t'u rikthesh pa u vënë re.

.....

- Çfarë po lexon ? – pyet Nila prapë.

Ndërkaq e kam mbyllur librin dhe e kam fshehur nën çantë.

Kur shoh që është Nila, qetësohem. Nilën e kam shoqe të ngushtë. Flet pak dhe është shumë besnike. Nuk të tradhëton kurrë.

E nxjerr ngadalë librin që poshtë çantës mbi prehër. Ajo përkul kokën dhe lexon me zë të ulët

- « Doni i qetë »

- Me çfarë është ?- pyet.

- Me rusë.

- Si t'u duk ?

- Nuk e kuptova mirë, - i them.

- Ke edhe shumë ? – pyet Nila

- Jo, – them unë

- Kam gjetur edhe unë një, – thotë Nila. Ulet afër meje dhe nxjerr nga çanta një libër. Nuk duket edhe aq i vjetër

- « Qyteti i fundit », - lexoj unë, – Petro Marko

- Me çfarë është ?- pyes

- Me një partizan që dashurohet me një gocë italiane. Nuk ka ndonjë gjë të madhe. Ka vetëm ca skena me të puthura.

Kukurisemi të dyja.

- Po pse është i ndaluar?

- Nuk e di, – thotë Nila. Por e sigurt që është e ndaluar. Më duket se ai që e ka shkruar ka qenë në burg për politikë.

- Ku e gjeje?

- Në raft, – thotë Nila, - në dhomën e pritjes. I fshehur pas librave të tjerë.

- Do ma japësh ? - them unë .

- Merre- thotë Nila dhe më zgjat librin. – Unë e mbarova.

E fus librin në çantë pastaj vrapojmë të dyja të çezma afër shëlgut në oborr. Pimë ujë dhe vihemi në rresht. Ka rënë zila .

.....

Pasdite, me një copë bukë me gjalpë në njërën dorë dhe çantën në tjetrën nisem për te gjyshërit.

Më duhet të kthej patjetër librin që kam marrë para ca ditësh. Sa herë marr një libër, bashkë me padurimin për ta lexuar, ndjej edhe edhe pak faj edhe pak frikë se mos dikush e kupton. Më duket sikur libri në çantë rëndohet çdo ditë që kalon. Mesa duket, nga pesha e fajit.

Kalor rrugën e makinave te Gurbardhi, shoh majtas e djathtas për ndonjë makinë, siç më kanë mësuar prindërit, dhe eci përgjatë trotuarit buzë bedenit të kalasë.

Arrij te kryqëzimi "Një Maji", shoh prapë majtas – djathtas, kaloj me vrap buzë rrugës nga sheshi që e quajnë «te xhamia» po ku në fakt ka mbetur vetem një grumbull gërmadhash rrethuar me mur. Pas nja dhjetë minutash ecje arrij më në fund në shtëpinë e gjyshërve.

Shtyj portën e oborrit, përshëndes dhe i shoh të mëdhejtë me kujdes.

Përshëndetja më kthehet, po askush nuk më kushton vëmendje. Gjyshja po merret me punë si zakonisht, gjyshi shkon brenda dhe duket i lodhur, dajet e tezet nuk janë kthyer akoma nga puna.

I përvidhem oborrit, ngjis shkallët e betonit dy e nga dy dhe ia dal të hyj në soletë pa më vënë re kush. Marr frymë thellë dhe pushoj pak.

Pasi e fus librin nën rrangulla, duke u munduar ta vendos pikërisht aty ku e kam marrë, i hedh me kujdes jorganin e vjetër, gotat, kutinë me foto, bojërat dhe penelat. Mbyll kutinë e kartonit dhe çohem.

Kutia gjendet mu në cep pas asaj pjesës së pashtuar me kallama e suvë. Mund t'i bie rrotull po unë vendos t'i bie shkurt dhe të kërcej mbi trarët një nga një për t'u hedhur mbi pjesën e shtruar me beton.

Pikërisht në trarin e parafundit njëra nga këmbët më rrëshqet dhe peshoj një moment mbi kallamishten. Dëgjoj një kërcitje dhe e ndjej këmbën të zhytet disi. Tërhiqem vrikthi në anën tjetër duke u përpjekur të ruaj ekuilibrin mbi tra, eci ngadalë dhe pastaj kaloj në pjesën e soletës shtruar me beton.

Dal te shkallët dhe filloj të zbres me nxitim.

Në fund të shkallëve më pret gjyshja.

- Po ç'kërkon aty moj bijë!

- Po luaja.

- Po pse vend për të luajtur është aty?

Në fund të rrugicës se oborrit shfaqet figura e përkulur e gjyshit.

- Ke shkelur mbi kallama?

Gëlltitem pa mundur të nxjerr zë.

I ndjek në heshtje ndërsa ata kalojnë oborrin dhe hyjnë në dhomën e ndenjes. Kam prishur tavanin.

- Thuaj mirë që nuk ra se do kishte thyer ndonjë këmbë! – ia kthen gjyshja, - tavanin rregullohet.

- Nuk rregullohet, – thotë gjyshi. - Duhet bërë nga e para, ndryshe do të duket si i arnuar.

Ngre kokën. Një krisje e gjatë duket qartazi në tavan. Suvaja është hepuar dhe duket sikur do bjerë nga çasti në çast mbi kokën time

UJI, E GJITHË PESHA E TIJ

tregim nga **Roxane Gay**

Uji dhe dëmi prej tij nuk i ndaheshin Biankës. Kurdo që ngrinte sytë lart, kudo që ngrinte sytë lart, njollat e ujit shfaqeshin në formën e vijave të errëta që dredhojnë nëpër suvanë e thatë të murit për tek paretet prej fibre, duke i mbushur me ndryshk dhe figurina. Pika të mëdha uji binin mbi llërët, ballin dhe buzët e saj.

Në palestër, një nga paretet prej fibre mbi shtangat e vjetra më në fund ishte thyer. Pluhuri i shpërndarë kishte formuar një pîrg mbi dyshe. Aty ndodhej një shkallë dhe poshtë hapësirës së zbrazët ishte një kuti e hapur veglash. Asnjë mirëmbajtës s'dukej gjëkund. Ajo nisi rutinën e zakonshme të gjimnastikës, duke filluar me vrapin në palestër. Ndjeu si iu shkrifëruan muskujt dhe kockat e trupit ndërsa gjeti ritmin e duhur të ecjes. Një pikë uji i lagu qafën, pastaj një tjetër. Ngriti sytë lart, mbajti hapin. Një njollë e re u përhap ngadalë përgjatë paretit. Vazhdoi të vraponte.

Më vonë, në punë, Bianca u ul në tryezën e punës dhe hëngri një drekë normale: sanduiç me mustardë, marule dhe domate. Sipër saj, paretet e tavanit ishin kalbur qëkuri duke marrë ngjyrë të errët dhe të padallueshme. Zyra e vogël ishte mbushur me kundërmim lagështirë që i ngjitej rrobave të saj për orë të tëra çdo natë pas pune. Për fat të mirë, Bianca ishte shumë e zonja në punën e saj. Ajo punonte me kompetencë. Punonte shpejt. Ishte e pashme dhe më një pamje të ëmbël. Pasi hëngri sanduiçin, fshiu thërrimet me duar dhe u kthye me pamje nga ekрани i kompjuterit. Bianca shtypi e shtypi tastat, gishtërinjtë i punonin shpejt. E shpërfilli fotografinë e ish-burrit të vendosur në cep të tryezës së punës. Mund ta kishte hequr prej andej muaj më parë por s'ishte e lehtë të zhdukej prej aty pa një pa dy.

Për muajin e mjalitit shkuan në shkretëtirën e Saharasë, për të bërë diçka ndryshe. Bianca tha më pas se Deni, tashmë ish-bashkëshorti, e kishte pyetur se çfarë kuptimi kishte të shkonin në fund të botës. Fshat më fshat, fëmijë që kërcenin nga gëzimi rendnin t'i përshëndesnin, ndërsa zgjatnin duart nëpër shiun që kishte nisur të binte papandehur. Njerëz me ngrirë, me dhëmbë shumë të bardhë, krijonin një rreth që ngushtohet rrotull Biankës. Ata i lyenin fytyrën, e ngrinin lart duke e mbajtur mbi shpatulla. Thonin se ajo ishte një zot. Kur u largua, ata u mbytnë nga dëshpërimi. Pastaj shiu pushoi dhe Deni me Biankën kishin ikur dhe filluan jetët e tyre si çift i martuar.

Ndërsa po ktheheshin me makinë në shtëpi, Bianca hapi pjesën e sipërme të makinës, që të hynin rrezet e diellit. Pasi u rregullua brenda në makinë, hodhi vështrimin drejt qiellit duke parë me zemërim retë që grumbulloheshin njëra pas tjetres duke e vrenjtur motin. Për darkë hëngri makarona me pak gjalpë dhe djathë duke i shoqëruar me verë të kuqe. Sipër saj, tavani rënkonte, i enjtur me peshën e ujit. Kishte netë që rrinte e shtrirë në divan me sytë e ngulur lart, duke qëmtuar me imtësi pikat ku bashkoheshin njollat e ujit, formën e re që po merrte tavani, mënyrën se si paretet bënin bark kur fqinjët kalonin nga njëra dhomë në tjetrën. Kur lodhej, zvarritej në shtratin e saj të zbrazët, shtrihej në anën ku zakonisht flinte, duke këqyrur gjurmët e mezidukshme të trupit të ish-bashkëshortit që flinte dikur në anën tjetër të shtratit. "Kjo është jeta ime," tha ajo në dhomën e zbrazët. "Por jam mirënjohëse për atë që kam."

Më pas u përpoq të kishte besim tek jeta. Deni

s'e duronte dot faktin që kudo që shkonte Bianca, e ndiqte nga pas dëmi që shkaktonte kalbëzimi i banesës nga uji. Ishte kaluar çdo lloj caku, uji që pikonte, mjedisi që po shpërbëhej nga kalbja kudo. Gjatë natës së fundit që kaluan së bashku, bënë dashuri, Deni u shtri në shpinë dhe po mbante të pasmet e Biankës me duar, duke shijuar mënyrën se si trupi i saj harkohej ndërsa përplasej me të dhe lëshoi një rënkim të butë teksa ai i tha "të dua" për herë të fundit. Ai hapi befasi sytë dhe treti vështrimin përtej gruas së tij të dashur, përtej barkut të saj të rrafshët dhe harkimin që ngrihej butësisht tek gjinjtë, përtej edhe flokëve të saj të ndritshëm që i jepnin formë fytyrës, në errësirën që po kalbej mbi to. Palloshi iu squll aty për aty. Ndjeu që gjithë fuqia që kishte patur avulloi nëpërmjet poreve të trupit. Bianca rënkoi më shumë, reshti lëvizjet, duke ia ngulur thonjtë në krahë. "Çfarë ndodhi?" pyeti ajo. E puthi në mjekër, e kafshoi me dhëmbë buzën e tij të poshtme, e gudulisi në qafë. Ai e shtyu tutje. Megjithëse nuk kishte pikë fuqie, s'u tregua aspak i butë. Ajo ra mbi dyshe të lagësht.

Të nesërmen në mëngjes, Deni kishte ikur. S'mori agjë me vete përveç sporeve të pluhurit që i rriteshin në mushkëri. Nëse do të ishte nga tipat që qajnë, Bianca do ta pranonte se i kishte marrë me vete edhe zemrën.

Kur Bianca bëri tri ditë që ishte lindur, e ëma vuri re një njollë të vogël uji në qoshe të dhomës së fëmijës, mu mbi krevatin e fëmijës. Ajo s'i kushtoi fare rëndësi. Rroku në krah vogëlushen e saj të bukur me flokët e zezë drizë dhe sytë ngjyrë blu e thellë, duke e kolovitur sa andej-këndej, duke kënduar këngë pa kuptim. Ia puthi kokën e butë dhe mori frymë thellë për të ndjerë aromën dehëse të vogëlushes.

Ditë pas dite, ndërsa Bianca rritej, njolla e ujit bëhej më e madhe, derisa e gërreu të gjithë tavanin duke formuar një mozaik mural pluhuri të pistë. Thirrën një sipërmarrës. Prindërit ia shpjeguan që tavani pikonte, por ata s'e shpjegonin dot se si ndodhte. U bë një kërkim i imtë i burimit të dëmit.

S'u gjet asgjë. U ndërrua tavani. Bianca vazhdoi të rritej dhe njolla të reja uji u shfaqën, duke u krijuar përgjatë gjithë tavanit në dhomën e fëmijës natën harqe të thella. Pasi ndërruan tavanin për herë të tretë, prindërit e saj hoqën dorë. Duhet të zgjidhnin mes bijës së tyre dhe ruajtjes së gjendjes mendore, shpëtimit të martesës.

Ata e çuan Biankën tek jetimorja në skaj të qytezës,

e lanë në shkallët prej betoni me një shënim të vendosur brenda trikos. Bianca qau për katër ditë me radhë pasi ata ikën. S'kishte njeri ta ngushëllonte. E vetmja foto që Bianca ruan si kujtim nga fëmijëria është ajo që i bënë murgeshat në ditën e saj të dytë në jetimore. Në fotografi, ajo është tri vjeçe. Motër Meri Anxhelika po e mban në krahë. Krahët e saj topolake zgjaten përpara, gishtërinjtë e veckël i ka mbledhur grusht. Faqet i ka të skuqura nga zemërimi, të zbutura nga lotët. Sytë dhe goja janë të kuqe, krejt të hapura.

Bianca ra dakord që të kishte një takim me Denin, i cili punonte në një firmë avokatie pak kate poshtë zyrës së saj, vetëm pasi ai nisi t'i linte çdo mëngjes shënime të shkruara me dorë mbi tryezën e saj. I shkruante gjëra të bukura, trillane. Kishte shumë dhunti në të shkruar. I tregoi për të gjitha gjërat që i pëlqenin tek ajo dhe e përdori atë fjalën "dashuri" pa qenë i akoma vetëdijshëm. Kur ajo më në fund i hapi udhë këmbënguljes së tij, ajo propozoi të takoheshin në një restorant të vogël jashtë. Ndërsa hëngrën duke i buzëqeshur njëri-tjetrit, re të zeza u mblodhën mbi tryezën e tyre. Ajo mund të ndjente pikat e shiut mbi shpatulla. Shumë afër saj, binin rrezet e diellit. "Është gjëja më e çuditshme që kam parë ndonjëherë," tha Deni. Aty nga fundi i vaktit, po ngacmonin njëri-tjetrin me këmbë. Ai kapi lehtë kyçet e gishtërinjve të saj dhe buzëqeshi, duke mos ia shqitur sytë. E pyeti nëse mund të shkonin në shtëpinë e saj për të pirë diçka pas darke, por pasi Bianca u zbeh në fytyrë, Deni i kërkoi ndjesë që ishte treguar kaq i drejtpërdrejtë. "Jo," tha Bianca. "S'është kjo arsyeja. Tek unë është një rrëmujë e vërtetë." Ndërsa po e çonte në shtëpi, kaluan ndanë një parku. Ajo e rroku në sup. "Hap krahun këtu." Denit i qeshi fytyra dhe iu drejtua parkingut të zbrazët. Bianca hoqi këpucët dhe ia dha vrapit nëpër barishten e paanë për tek rrotullamja për fëmijë.

Kishte pasur një kënd lojërash në jetimoren e saj. Luante shpesh atje, vetëm. Fëmijët e tjerë kishin frikë nga ajo, ashtu si shumica e murgeshave që përpqeshin ta donin si një nga bijtë e Perëndisë, por s'arrinin dot. Priftërinj që vinin nga larg silleshin që ta vizitonin, ta mirosnin me ujë të shenjtë. Të gjithë thonin të njëjtën gjë. Çfarëdo që ta kishte pushtuar shpirtin e saj, kjo ishte punë e djallit dhe e të keqes. Çfarëdo që e zotëronte ishte më e fuqishme se Perëndia e tyre. U mbajtën mesha për të, për këtë fëmijë që ndiqej ngado nga uji dhe rrënimi. Bianca megjithatë ia doli të rritej si fëmijë i lumtur. Ajo kapej pas njëres prej kangjellave të hekurit në rrotullame dhe vraponte sa më shpejt të mundej. Vraponte derisa toka lëvizte bashkë me të dhe era të fillonte të mblidhte retë. Ndërsa fillonin të binin pikat e para të shiut, ajo kërcente në rrotullame për të shkuar më pas në mesin e saj. Ulej aty në shpinë me krahët poshtë kokës, me fytyrën drejt nga qielli i lagësht.

"Ka vite që s'kam qenë në një rrotullame të tillë," tha Bianca, ndërsa ecte ngadalë, me marifet, duke prekur secilën prej kangjellave.

Me kujdes, u ngjiti në qendër. Deni nisi ta rrotullonte gjithnjë e më shumë. Ajo mbylli sytë, duke u bërë njësh me fladin e ftohtë të natës. Kur krahët nisën t'i dhembnin nga lodhja, Deni e ndali rrotullimin dhe u ngjiti në platformën e metaltë, ngadalë. Ai u ul në gjunjë mes kofshëve të Biankës dhe ajo filloi t'i shkopsiste këmbët. Kur të dy ishin lakuriq, Bianca u shtri në shpinë, duke shijuar ndjesinë e hulisave të metalit në lëkurën e saj. Deni i puthi ballin, qerpikët dhe buzët. Ai kishte shijën e verës dhe kripës me një aromë të këndshme. Ai u mahnit nga lagështia e lëkurës dhe lëpiu pikat e ujit në qafën e saj të hollë. Pastaj depërtoi brenda saj, duke qenë i pari mashkull në jetën e saj, gojën e kishte rrëzë veshit, duke i pëshpëritur fjalë të nxehta që i kishte shkruar në letra. Për të parën herë i tha se e donte. Edhe ajo i tha të njëjtën gjë. Një shi i ngrohtë filloi të bjerë mbi trupat e tyre lakuriq. Deni ia mbajti fytyrën në duar Biankës, duke hequr mënjanë butësisht fjetet e gjata të flokëve. Ndërsa ajo kishte ngulur vështrimin në sytë e tij, kur trupi iu dorëzua plotësisht, ajo kishte shpresë.

Përkthyer nga Granit Zela

Marrë nga libri "Gra të vështira", Minerva 2017.

SKËNDERBEU NË TEATËR, NË KOMEDINË E ARTIT MES SHEKULLIT XVII DHE XVIII

nga Lucia Nadin

Komedia e artit që një gjini teatrale italiane që pati sukses të madh gjatë shekullit XVII. Bëhej fjalë për shfaqje të recituara nga shoqëri profesionistësh në të cilat roli kryesor mbulohej nga gjetet e aktorëve, sukcesi varej prej skenografisë, nga veshjet, nga aftësia për të recituar, jo fort nga çka përmbante teksti, që shpesh rrudhej në një gjë të varfër e që quhej shpesh dhe kanovacë, në të cilën skematizohej ndodhia, renditeshin momentet më prekëse që bënin të mundur dhe tërheqjen e vëmendjes së publikut. Shpesh ndërhynin dhe mimë, instrumentistë, akrobatë dhe mund të ishin personazhe fikse, personazhe të maskuara. Pjesëmarrja e publikut ishte e gjerë dhe mjaft e ngrohtë, duke qenë se këto shfaqje siguronin një dëfrim të madh.

Ky lloj spektakli u përurua në qytetet kryesore dhe në oborret e Italisë dhe nga Italia u përhap në mbarë Europën. Në oborret e Parisit, Pragës, Vjenës, shoqëritë italiane qenë mjaft të kërkuara: gjuha mbetej gjithmonë italishtja, provë kjo e faktit që shfaqja i besohej në një pjesë të madhe komunikimit joverbal, d.m.th., kapacitetit mimik të aktorëve.

Kjo gjini pati mjaft ndikim në zhvillimin e teatrit kombëtar në Europë, në veçanti në lindjen e së ashtuquajturës Comédie française. Mori gjithsesi ngjyrimet specifike lokale, duke u ndikuar nga transformime sipas ambientit kulturor dhe fetar në të cilin vihej në skenë.

Në vitin 1611 në Venecia u botua një prej përmbledhjeve kryesore të kësaj gjinie: *Teatri i përrallave* i Flaminio Scala-s dhe pikërisht në Venecia një kanovacë që pati një sukses aq të madh sa të vijohej me paraqitjen e saj dhe gjatë shekullit të mëvonë që ajo me titull *Skënderbeu*.

Bëhej fjalë për një spektakël me efekte të mëdha teatrale. Parashikonte ndërrime të shpejta skenash, kampe luftërash me palë kundërshtarë, prova lufte mes protagonistit dhe gjigantëve, një luftë e pabarabartë

dhe pothuaj e mrekullueshme kundër një luani, kalime në skenë të pamjeve nga personifikime gjeografike, kështjella dhe veprime nate. Ishte ky rrëfimi i marrjes së Krujës dhe i bëmvave heroike të Skënderbeut kundër turqve.

Dihet që Venediku që në luftë të përhershme me botën otomane, edhe pse ndaj luftës preferohej kërkimi i paqes që do të siguronte shkëmbime tregtare dhe si rrjedhojë dhe prosperitet ekonomik. Por në imagjinatën popullore armiqtë par excellence qenë përherë turqit dhe për më tepër heroi ekzemplar që kishte ditur t'i mundte që gjithmonë Skënderbeu.

Shqipëria pati kështu gjithmonë një vend të privilegjuar në paraqitjet e shumta të Skënderbeut dhe kujtesa historike që e kishte pasur protagonist vijoi të ripropozohej dhe të risillej në skenat teatrale. Vetëm po të kihet parasysh sa e rëndësishme ka qenë në Venecia jeta teatrale, mund të kuptohet nëpërmjet kësaj shfaqjeje të Skënderbeut sa e përhapur ishte historia e përbashkët veneto-shqiptare, që ishte bërë trashëgimi e jetës së përditshme.

Statuja e Gjigantit Skënderbej në Bucintor, ashtu dhe heroi Skënderbej i kanovacës teatrale që lufton kundër gjigantësh dhe luanësh, janë dy anë të së njëjtës medalje. Populli venecian e kishte përvetësuar ikonën e Skënderbeut, gjë që ndodh shpesh për figurat e mëdha të historisë, të cilat nganjëherë bëhen dhe objekt i fantazisë dhe i entuziazmit popullor.

Është pikërisht afekcioni ndaj figurës së Skënderbeut që do të zgjasë për shekuj në Venecia përmes protagonistëve të jetës së përditshme, pikërisht ai afekcion që e bënte Skënderbeun një hero të madh të popullit do të jetë pasqyra e mjaft simboleve të ikonës së tij dhe të formave të ndryshme që do të marrë ajo.

Një zë mjaft i njohur na jep lajme mbi suksesin teatral të temës së Skënderbeut në teatrin venecian të gjysmës së shekullit të tetëmbëdhjetë, pikërisht Carlo Goldoni.

Duke qenë nisur për në Francë nga Venecia, Goldoni mbërrin më parë në Ferrara, duke përshkruar një rrugëtim mjaft të këndshëm me barkë; prej aty i dërgon një letër të gjatë në vargje mikut Niccolò Balbi (25 prill 1762), duke i përshkruar pikërisht ditët e para të paqta të kaluara në Ferrara dhe duke i folur për spektaklin me të cilin ishte prituri në qytet.

Goldoni ankohet për faktin që shoqëria teatrore e San Lucas, që recitonte dhe në Ferrara, në vend që të ishte e gatshme të ripërsëriste komedinë e vet *Gl'innamorati*, donte të recitonte tekste të tjera që do t'i siguronin sukses më të madh te publiku, ndër të cilat dhe Skënderbeun, për të cilin me ironi Goldoni thotë që e nderon artin e madh teatral.

Në të vërtetë në lidhje me këtë sukses gjendet një dëshmi konkrete: nga viti 1758 në vitin 1769 pasuan rreth katërmëdhjetë paraqitje në Venecia, Padova, Verona (dhe Torino në vitin 1768) të skenarit të Skënderbeut. Bëhet fjalë për një prej teksteve që u soll në skenë në të njëjtën kohë me ato të Goldoni dhe në njëfarë mënyre i konkurruan ato.

Përtej citimit të dhjetë viteve të mësipërme, ky sukses dëshmohej dhe nga një zë i dytë mjaft me autoritet, ai i Carlo Gozzi-t që shkroi në lidhje me këtë fakt pikërisht që kishte qenë një komedi e vjetër

e artit italian, me titull *Scanderbeck*, që ai e pati parë të paraqitej në një shfaqje të mrekullueshme.

Bëhej fjalë për një komedi të vjetër arti që përherë tërhoqi një publik të madh. Saktësimi i origjinës së saj nuk është akoma i mundur, por me siguri u maturua gjatë fillimit të shekullit të shtatëmbëdhjetë, siç dhe na dëshmon përmbledhja e teksteve të Komedisë së Artit që përmbahet në manuskriptin 4186 të Bibliotekës Casanatense të Romës, me titull *Ciro Monarca dell'Opere Regie*, një korpus dorëshkrimesh i sistemuar duke filluar nga gjysma e këtij shekullit, në të cilin mes të tjerash lexohet: Le glorie di Scanderbeck con la libertà della Patria sotto Amurat Imperatore di Constantinopoli.

Kjo përmbledhje përmban një korpus tekstesh në të cilat duket se është zhdukur krejt komedia për t'i lënë hapësirë tragjedisë historike, episodit romanesk. Në këto tekste shihet qartë ndikimi i teatrit spanjoll të autorëve si Lope de Vega, Tirso de Molina, Calderon de la Barca dhe i një qerthulli ndërkombëtar të transmetimit të dramaturgjisë nën improvizimin e komikëve të Artit.

Bëhet fjalë për një përmbledhje që shënon kalimin nga komedia e vërtetë dhe e mirëfilltë me figura bufonësh në një tjetër komedi që ka dhe elemente të gjinisë tragjike, tragjikomike dhe melodramatike. Dhe vetë termi opera si spektakël muzikor do të rrjedhë pikërisht nga "opere regie". Referimi ndaj dramaturgjisë iberike bën të nënvizojmë fatin e temës së "Skënderbeut" në Spanjë dhe në Portugali, temë që përafrohej për analogji me epopenë e së ashtuquajturës "Reconquista" e që përgjatë gjithë shekullit të shtatëmbëdhjetë përmbledhje në tematikë luftërash mes të krishterësh e njerëzish me ngjyrë. Përveç autorit Luis de Góngora me veprën e tij *Criabase el albanés*, autorë të tjerë si Luis Vélez de Guevara, Juan Pérez de Montalbán, Felipe López, Francisco de Leiva Ramírez de Arellano dëshmojnë vijueshmërinë e kësaj teme në dhjetëvjeçarët e parë të shekullit, për të mbërritur në vitin 1688 te Luis de Meneses që do të botonte veprën *Exemplar de virtudes morales en la vida de Jorge Castrioto Llamado Scanderbeg*, vepër e cila bëri të vijonte një fluks i vërtetë tekstesh poetike mbi figurën e Skënderbeut.

Sa herë u shfaq në teatër ai skenar mes këtyre dy shekujve? Në cilat qytete? Mbetet ky një argument për t'u thelluar dhe kërkime të mëtejme mund ta zgjerojnë kuadrin e njohjes së tij.

Po trajtojmë tashti gjurmë të tekstit *Scanderbeck* nga përmbledhja e shekullit të shtatëmbëdhjetë "Ciro Monarca", të strukturuar në tri akte.

Skena zhvillohet në oborrin e sulltan Muratit, në të cilin Skënderbeu i dorëzuar te armiku nga i ati Gjon Katrioti, është dalluar prej kohësh për vetitë e tij të jashtëzakonshme fizike dhe për aftësitë ushtarake.

Me hapjen e siparit në qendër dallohet një kështjellë me urë që ngrihet me saraçineskë dhe një pallat me ballkon dhe në çati të tij "tri kafka". Nga njëra anë vihet re një luan, një mal me një gur në bazë të tij (që në fakt është një stol i lëvizshëm), veshje "alla turchesca", zinxhirë skllëvërisht, flamurë, tromba, baule, thika, letra. Një shfaqje kjo mjaft e ngjeshur dhe plot variacion e një skenari në tokë arbërore. Dhe vetë enumeracioni i sendeve dhe elementeve të ndryshme të aparatit skenografik që duhet të shfaqeshin në skenë, na shpie

AKADEMIA E STUDIMEVE ALBANOLOGJIKE

LUCIA NADIN

**FIGURA E SKËNDERBEUT
NË JETËN KULTURORE DHE ARTISTIKE
TË VENEDIKUT
(NGA HISTORIA E MITI: SHEKUJIT XV-XVIII)**

drejt një veprimi të gjallë, që përbën preludin për duele, episode të efektshme, ndërthurje ngjarjesh historike për t'u kujtuar.

Skënderbeu hyn në skenë në hapje të aktit të parë ndërsa sfidon hipur në kalë, por vetëm me shpatë dy kalorës në shërbim të Muratit, Selimin dhe Selamin, të cilët përfundojnë të humbur.

Më tej Skënderbeu dhe Murati çlodhen së bashku, por vetëm pasi Murati i ka kërkuar të riut nëse kujtohet kush ka qenë i ati. Pas një pushimi të shkurtër Murati kërkon që Skënderbeu ta shoqërojë në një "çështje dashurore". I riu e ndjek, por menjëherë duhet ta mbrojë sovranin nga një sulm i papritur që i ndodh Muratit në këtë dalje të fshehtë të tij natën. Në aktin e dytë Skënderbeu i rrëfen Muratit që në të vërtetë e kishin sulmuar Selimi dhe Selami, por këta të dy gëzojnë besimin e sulltanit.

Më tej Skënderbeu do të përfshihet në një ndeshje me një tartar, njeri me ngjyrë e trupmadh, që gëzon famën e një personi që nuk mundet dot. Pas vrasjes Skënderbeu i shkul medaljonin që mban në qafë dhe në të do të lexohet: "Ti që më shkaktove vdekjen, ke lindur mbret e i tillë do të jesh." Është kjo një profeci mbi fatin e Skënderbeut si mbret i ardhshëm i vendit të tij. Murati i kërkon Skënderbeut të shohë medaljonin, e lexon dhe ai shkrimin që përmbahet në të dhe që të mos realizohet ajo çka parathuhet, vendos që Skënderbeu të gjejë vdekjen mes luanëve.

Skënderbeu hidhet mes luanëve, por del prej aty i pacenuar, madje do të ndodhë që viktima në fjalë dhe shtaza që do të sulmonte përkëdhelin njëri-tjetrin. Një gjë e tillë do t'i mahnisë të gjithë.

Skënderbeu përballet me Muratin: as luanët dhe as ushtritë nuk mund ta çojnë drejt vdekjes, vetëm ai vetë mund t'ia shkaktojë këtë gjë vetes. Ai bën të hidhet në një pus, por Murati e pengon. Ndërkohë merr rrugë lufta mes Hungarisë dhe Perandorisë Otomane.

Skënderbeu planifikon t'i dërgojë një letër mbretit të Hungarisë duke i zbuluar qëllimin për çlirimin e atdheut të vet. Hungarezi me ushtarët e vet përgatitet të kalojë urën. Skënderbeu përgatit mbrojtjen, duke u mbajtur një fjalim ushtarëve. Kampi buçet nga tromba dhe tambure. Selami ikën, por Alberti mbërrin t'i marrë një letër të bardhë me firmën e vetë sulltanit. Skënderbeu njeh të ungjin tek Alberti dhe përqafohen të mallëngjyer.

Murati ngarkon Selimin të shkojë të mbrojë Krujën nga ushtria hungareze. Më vonë do ta arrijë dhe Skënderbeu.

Një kor jashtë fushe do të këndojë historinë e Skënderbeut që do të rimarrë vendin e tij. Në skenë do të shihet dhe hija e Kastriotit e armatosur me armë të bardha (ndoshta Gjoni, i ati i ndjerë i Gjergjit?) Akti i tretë do të hapet në fushën e betejës, me buri dhe tambure.

Afër Kruje Skënderbeu i thotë një roje që duhet të flasë me gjeneralin turk Selim dhe që i duhet t'i dorëzojë një letër nga ana e Muratit. Në letër është shkruar që ai duhet t'i lëshojë komandën Skënderbeut. Selimi refuzon, i bie bririt që të mbyllet ura, por Skënderbeu bllokoi mekanizmin dhe bëhet sundimtar i Krujës, prej ku dhe do të zërë fill veprimi i tij për të bashkuar vendin. Bashkohet me të dhe Rosaura, e afërme e Skënderbeut. Deliffa, Rosania, Selimi, Selami premtojnë se do të bëhen të krishterë. Tani na intereson të kuptojmë ç'burime ka shfrytëzuar kush e ka ndërthurur tekstin dhe cilave kritere u përgjigjet një montazh i tillë. Është e qartë që në thelb është ndjekur impostimi biografik i dhënë nga Marin Barleti mbi Gjergj Kastriotin në veprën *De vita et gestis Scanderbegi Epirotarum Principis* të vitit 1510. Gjatë shekullit të shtatëmbëdhjetë vepra e Barletit ishte ripropozuar vazhdimisht përmes botimesh të ndryshme në Itali, Francë, Spanjë, Gjermani qoftë si tekst më vete, qoftë e përfshirë në përpilime të natyrës historike mbi turqit,

si në portrete edhe elozhe ndaj njerëzish të shquar, qoftë në kronika dhe histori të Venedikut. Më tej disa variante do të risilleshin nga Giammaria Biemmi në një histori mbi Skënderbeun të botuar në Zagreb në vitin 1745 dhe rishtypur në Brescia në vitin 1756.

Ja për ç'impostim bëhet fjalë: Gjergj Kastrioti, i marrë peng nga turqit pas humbjes së të atit, Gjoni, e kalon rininë në oborr të Sulltanit, duke dëshmuar forcë fizike dhe aftësi të jashtëzakonshme luftarake, duke u bërë kështu një njeri me peshë në lidhje me projektet për luftë të Sulltanit vetë.

Me t'u paraqitur rasti, pas vdekjes së të atit dhe në kohë të zhvillimit të luftës me Vladislaun, mbret të Polonisë dhe Hungarisë e nën presionin e papës Eugenit IV, u deklaroi luftë turqve, kthehet në atdhe, arrin përmes një letre të rreme të firmosur nga sulltan Murati të marrë sundimin e Krujës, vihet në krye të përpjekjeve për të bashkuar atdheun e vet. Domethënë që ky djalë i ri në oborrrin e sulltanit kultivon fshehurazi projektin e kthimit në tokën mëmë, ta çlirojë nga turqit pa derdhur gjak, ta bashkojë dhe ta bëjë autonome. Atdheu shqiptar mbetet linja që i prin në jetë.

Sa pasqyrohet prej biografisë së Barletit në veprën në fjalë? Ndërkohë pasqyrohet dhe lufta me tartarin e

pamposhtur. Në lidhje me episodin në fjalë Barleti thotë që kishte ardhur nga Skitia njëfarë egërsire e çmendur, më shumë i tillë se luftëtar i fortë, i cili sfidonte gjithë familjen e tiranit (Muratit); i huaji propozon një duel, me trup të zhveshur, në një vend të ngushtë, duke përdorur vetëm shpatat. Kjo lloj përleshjeje është më e përshtatshme për kafshët se për njerëzit. Atë e pranon vetëm Skënderbeu, ndryshe nga të gjithë luftëtarët turq. Trupi i tij me tipare të jashtëzakonshme imponohet gjatë përleshjes në të cilën ai menjëherë ka epërsi. Me një goditje i pret fytyrën tartarit, i cungon kokën dhe ia sjell sulltanit ndërkohë që gjuha e tij akoma murmuron. Përleshja trup me trup e lejon biografik të ekzaltojë trupin si statujë të të riut shqiptar.

Nuk gjendet megjithatë asnjë gjurmë e hollësisë që ka të bëjë me medaljen që mban të shkruar profetizimin e së ardhmes si mbret të atij që do ta marrë në zotërim. Ky detaj që do të nxisë dyshimet e sulltanit dhe vendimin e tij për ta vrarë Skënderbeun, është përfshirë kështu në një skenar në të cilin ka një sajësë përgatitore të një episodi për ta hedhur të riun mes luanëve.

Në të njëjtin tekst ceket sadopak dhe një episod i dytë që lidhet me rininë e Skënderbeut pranë Sulltanit dhe pikërisht në hapje të skenës, në të cilën Skënderbeu

që kthehet nga ndërmarrje fitimtare në Persi lufton kundër dy besnikëve të Sulltanit (Selimit dhe Selamit), duke fituar ndaj tyre. Barleti rrëfen ndërkohë një sfidë me kuaj me shpatë, shtizë, mburoja nga ana e dy burrave që vijnë nga Persia, të cilën vetëm Skënderbeu e pranon. Një sfidë e pabarabartë, dy veta kundër njërit dhe sigurisht përfundimi nuk është në favor të sfiduesve dhe fituesi dëshmon distancën e madhe të kurajës së tij dhe të forcës së tij ndaj paburnisë së luftëtarëve frikacakë të kampit turk që kanë refuzuar një sprovë të tillë. Duket vërtet i panjohur episodi i Skënderbeut me luanët, gjurmë të tijat nuk gjenden në rrëfimin biografik të Barletit. Ky episod duhet të përfaqësojë një moment të fortë tensioni spektakolar. Ndërkohë shohim se ka një vend qendror në romanin në vargje të Luis de Góngora-s, me titull *Criabase el albanés*, ku dhe do dallohen vargjet e mëposhtme që ekzaltojnë trimërinë dhe madhësitinë e tij: el albanés valoroso/Desnudo su cuerpo sale/Ponendo su mente en Dios/Con un baston recio y grande/...Metio en la boca al lion/ El baston...

Në skenarin e shekullit të shtatëmbëdhjetë janë ndërfutur ndërkohë elemente fetare, duke u theksuar interpretimi mbi Skënderbeun si i paracaktuar nga

Hyji që të jetë mburojë për krishterimin europian në kushtet e fuqizimit të otomanizmit. Ky djalosh që sulltani kërkon të eliminojë duke e hedhur mes luanëve në mënyrë që ta shqyejnë, del prej kafazit të tyre i pacenuar.

Si një Miles Christi (Ushtar i Krishtit) i ardhshëm, siç dhe e kishin quajtur disa papë, dëshmon paprekshmërinë e tij njësoj siç kishte ndodhur me profetin Daniel. Një lloj variacioni ky ndaj tekstit biblik, përkthyer në vepër me regjistra të tragjikes dhe të frymës romaneske dhe në sintoni të plotë me prirjet e kohës, në veçanti me preferencën ndaj mrekullive që janë të pranishme në fakt në përshkrimet epike të luftimeve të krishterëve kundër të pafeve: vepra Bulgheria Convertita e Bracciolinit, mëson mes morisë së teksteve të së njëjtës gjini; ashtu si dhe vepra *Scanderbeide* e Margherita Sarrocchit, mike e Galileit, poemë që pati dy botime të realizuara në Romë, një të pjesshëm në vitin 1606 dhe një më të plotë prej 23 këngësh në vitin 1623.

Gjatë këtij shekulli pjesët e luajtura mbi Skënderbeun bazoheshin në ndërfutje elementesh që kujtojnë interpretime fetare dhe tragjike. Mjaft më i ndryshëm do të ishte receptimi i episodit të Skënderbeut që hyn në kafazin e luanëve në Venecian e gjysmës

së shekullit të tetëmbëdhjetë, ndërkohë që aksioni në skenë paraqitet tërësisht i ndryshuar.

Në vitet '50 e '60 të shekullit të tetëmbëdhjetë, kur dhe regjistrohet suksesi i tragjikomedisë, në Venecia ishte mjaft i gjallë dëfrimi me kafshë, një lloj shijeje që u ripropozua veçanërisht në kohë karnavalesh duke u vendosur në baraka, në të cilat strehoheshin lloje të ndryshme prej tyre, madje dhe ekzotike (ndër to dhe rinoceronti), apo dhe të stërvitur, siç ishte luani (të dy ishin paraqitur në telajot e Pietro Longhit). Sigurisht duke qenë simbol i shtetit, luani ishte mjaft i njohur në Venecia, por nuk mungonin një sërë anekdotash mbi të që lidheshin me një të kaluar të largët, kur dhurimi i një kafshe hynte në një zakon përfaqësie simbolike fisnike: një luan dhe një luaneshë i ishin dhuruar dogjit në vitin 1316 nga Federiku, mbret i Sicilisë dhe kishin qenë vendosur në një kafaz në oborrrin e Pallatit Dukal; luanesha më tej kishte pjellë dhe një event i tillë, shumë i rrallë, ishte përshëndetur dhe interpretuar si një pikënisje ngjarjesh të mëdha për Venecian.

Pjesë nga libri "Figura e Skënderbeut në jetën kulturore dhe artistike të Venedikut"

Përktheu dhe përgatiti për botim: Evalda Paci

OMAR KHAJAMI, POETI-ASTRONOM I PERSISË

Nga Edward Fitzgerald

Omar Khajami u lind në Naishapur të Korasan-it në gjysmën e dytë të shek. XI të erës sonë dhe vdiq brenda çerekut të parë të shek. XII. Historia e paktë e jetës së tij është e ndërthurur në mënyrë interesante me atë të dy figurave të tjera shumë të rëndësishme të kohës e të vendit të vet: secila syresh flet për dy të tjerat. Këto dy figura qenë Nizam ul Mulk-u, vezir i Alp Arslan Birit, dhe Malik Shah Nipi, i Toghrul Beg Tartarit, që ia kishte shkullur me forcë Persinë pasardhësit të dobët të Mahmudit të Madh, dhe kishte themeluar dinastinë selxhuke, e cila në fund u bë sebeb që në Europë të ngrihej vala e kryqëzatave.

Ky Nizam ul Mulk, në Vasijetin, ose Testamentin e tij, që e hartoi si përkujtesë për shtetarët e ardhshëm, sipas citimit që kemi marrë nga Calcutta Review, Nr. 59, nga Historia e Vrasësve e Mirkond-it, rrëfen:

“Njëri nga më të mëdhenjtë e tufës së burrave të urtë të Korasanit ishte imami Mouafak nga Naishapuri, njeri tepër i nderuar e i respektuar - Zoti ia lumnoftë shpirtin; periudha e jetës së tij të shkëlqyer i kaloi të tetëdhjetë e pesë vjetët; dhe që bindje e përgjithshme se të gjithë ata djem, që këndonin Kuranin dhe studionin traditat në praninë e tij, me siguri do të bëheshin njerëz të nderuar e me mbrothësi në jetë. Për këtë arsye, im atë më dërgoi nga Tus-i në Naishapur me Abd-us-samadin, doktor në drejtësi, që të kisha mundësi t’i hyja studimit të dijeve nën drejtimin e atij mësuesi të shquar.

Ndaj meje ai gjithmonë u soll me mirësi e ngrohtësi, kurse unë, si nxënësi i tij, ndieja një dashuri e përnderim të thellë, dhe kështu kalova një periudhë katërvjeçare pranë tij. Kur shkova për herë të parë atje, gjeta edhe dy nxënës të tjerë të sapoardhur, moshatarë të mi, Hakim Omar Khajamin dhe të pafatin Ben Sabah. Të dy qenë të pajisur me mendje të mprehtë e me veti të larta karakteri; e, kështu, të tre u lidhëm me një miqësi të ngushtë. Kur imami përfundonte ligjëratën dhe ngrihej për të dalë, ne mblidheshim të tre e ia përsëritnim njëri-tjetrit gjithë çka kishim dëgjuar nga goja e mësuesit tonë.”

Dhe tani dy fjalë për Omarin. Ai ka lindur në Naishapur, kurse babai i Hasan Ben Sabahut ka qenë një njeri me emrin Ali, burrë zakoni dhe jetese të përkorë, por heretik në mendime e në parime. Një ditë Hasani na tha mua dhe Khajamit: “Të gjithë janë të bindur se kush është nxënës i imam

Moafakut i ka të hapura rrugët e fatit e të mbrothësisë. Sidoqoftë, edhe sikur ne të tre së bashku nuk do ta arrijmë këtë fat, pa dyshim që njëri prej nesh do ta arrijë; atëherë, a i japim fjalën njëri-tjetrit dhe lidhim besë?” Ne iu përgjigjëm: “U bëftë si thua ti!”. “Mirë, atëherë, - tha ai, - le të bëjmë një betim që, secili prej nesh të bëhet i pasur, pasurinë do ta ndajë barabar me dy të tjerët dhe nuk do ta mbajë veten mbi ta.” “Ashtu u bëftë!” - u përgjigjëm të dy, - dhe kështu u betuam e ia dhamë besën njëri-tjetrit. Kaluan vitet dhe unë shkova nga Korasani në Transoksiana, e brodha nga Gazni në Kabul; e, kur u ktheva, më dhanë një post zyrtar, duke u ngritur deri në detyrën e kryeqeveritarit vezir të sultanatit në periudhën e sultanit Alp Arslan.”

Ai vijon duke thënë se, pas disa viteve, të dy shokët e vjetër të shkollës shkuan dhe e takuan, e i kërkuar pjesën e tyre në pasurinë e tij të madhe, ashtu sikundër e kishin vendosur, kur kishin lidhur besë në vitet e shkollës. Veziri u tregua bujar dhe e mbajti fjalën. Hasani i kërkoi një post në qeveri, të cilin Sulltani ia dha me kërkesën e vezirit; por i pakënaqur me ngritjen e shkallëshkallshme e jo të menjëhershme, ai u zhyt në një rrjet të ngatërruar intrigash oborri oriental dhe, pasi dështoi në orvatjen e ulët për t’i zënë vendin mirëbërësit të tij, përfundoi i turpëruar dhe nuk u dëgjua më.

Pas shumë peripecish e shtegtimesh, Hasani u

bë kreu i një sekti persian të ismailitëve - një tufë fanatikësh, të cilët prej kohësh kishin mermëritur në fshehtësi, por që tani kishin dalë hapur me ligësi nën udhëheqjen e vullnetit të tij të fortë e të lig. Në vitin 1090 të erës sonë ai mori kështjellën Alamut, në krahinën Tudbar, e cila shtrihet në vargmalet në jug të Detit Kaspik; pikërisht nga këto male ai mori ndër kryqtarët nofkën famëkeqe “Plaku i Maleve”, duke përhapur terror në mbarë botën muhamedane; dhe ende vijon të bëhen debate nëse fjala Vrasës, që ata i kanë lënë gjuhës së Europës të kohëve të reja si një kujtim të zi të tyre, vjen nga fjala hashash, ose bari i gjetheve të opiumit (bhang në Indi), me të cilin ata trenoheshin e çmendeshin dhe binin në gropën e zezë të dëshpërimit oriental; ose vjen nga emri i themeluesit të dinastisë, të cilin ne e kemi parë në periudhën e qetë të shkollës në Naishapur. Njëri prej viktimave të panumërta të kamës Vrasëse ishte vetë Nizam ul Mulk, shoku i vjetër i shkollës.

Edhe Omar Khajami shkoi te Veziri për pjesën e tij, sipas besës së lidhur; por jo për të kërkuar tituj apo poste zyrtare. “Mirësia më e madhe që mund të më bëni,” tha ai, “është të më lini të jetoj në një qoshe nën hijen e fuqisë suaj, të përhap anembanë përparësitë e dijeve, e të lutem që të keni mbrothësi e jetë të gjatë.” Veziri, kur pa se Omari ishte vërtet i çiltër në mospranimin e ndonjë posti zyrtar, nuk e zgjati, por i caktoi një pension vjetor prej 1200 mithkalve ari nga thesari i Naishapurit.

Kështu, Omar Khajami jetoi e vdiq në Naishapur, “duke punuar,” shton Veziri, “për të fituar dije në çdo fushë, e sidomos në fushën e astronomisë, ku ai arriti të shquhej në kulm. Në kohën e sultanatit të Malik Shahut ai erdhi në Merv, bëri emër shumë të mirë për aftësi në fushën e dijeve e të shkencave dhe nga sultani pati shumë e shumë favore.

Kur Malik Shahu vendosi ta reformojë kalendarin, Omari ishte njëri nga tetë dietarët, që u morën me këtë punë; rezultati që era Xhelal (e quajtur kështu nga Xhelaludini, një nga emrat e mbretit) - “një llogaritje e kohës”, thotë Gibbon-i, “që e tejkalon kalendarin Julian dhe i afrohet saktësisë së atij Gregorian.” Ai gjithashtu është autor i disa tabelave astronomike, të quajtura “Zixhi-Malikshahi,” kurse francezët kohët e fundit kanë përkthyer e ribotuar një Traktat Arab të tij për algjebërën.

Takalusi ose emri poetik i tij (Khajam) ka kuptimin Tendabërësi dhe për të thuhet se dikur është marrë me këtë zanat, ndoshta para se të fitonte atë pavarësi ekonomike, që i erdhi nga bujaria e Nizam ul Mulkut. Gjithashtu, shumë poetë persianë i marrin emrat nga punët që kanë bërë; kështu, për shembull, kemi Atar-in, “farmacist”; Assar-in, “shtrydhës vaji” etj. Omari vetë e hedh fjalën për emrin e tij në këto vargje trillane:

Khajami, që gjithë jetën qëndisi tendat e dijeve,

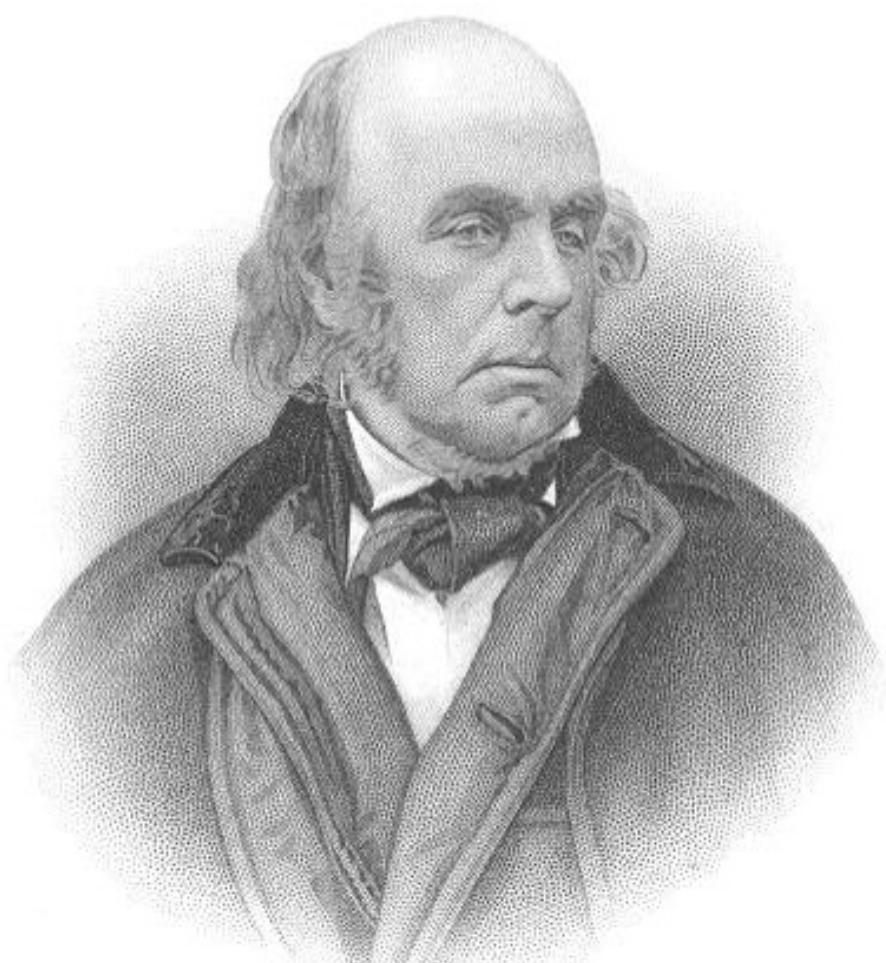
Papritur ka rënë dhe është djegur në prushin e brengës;

Gërsërët e Fatit ia kanë prerë litarët e tendës së jetës,

Dhe për dy pare grosh e ka shitur xhambazi i Shpresës!

Kemi edhe një histori tjetër për të rrëfyer, dhe ajo ka të bëjë me vitet e fundit të jetës së tij; gjendet në parathënien anonime, e cila shpesh vihet në hyrje të poezive të tij; ajo është botuar në persisht në shtojcën për Veterum Persarum Religio të Hyde-it, f. 499; kurse D’Herbelot-i e hedh fjalën për të në punimin e tij Bibliothéque, duke e dhënë me emrin Kiam.

“Është shkruar në kronikat e të lashtëve se Mbreti i Dijetarëve, Omar Khajami,

vdik në Naishapur në vitin e Hixhrasë 517 (1123 të erës sonë)²; në fushën e dijeve nuk e kishte shoqin, ishte vetë shembëlltyra e epokës së tij. Kuajah Nizami nga Samarkanda, i cili ka qenë njëri prej nxënësve të tij, rrëfen si më poshtë: “Unë shpesh hyja në biseda me mësuesin tim Omar Khajam, kur rrinim në kopsht. Një ditë ai më thotë: ‘Varri im do të jetë në një anë vendi, që kur të fryjë era e veriut t’i shpupurisë fletët e trandafilit e t’i hedhë mbi të.’ Vrisja mendjen i habitur për këto fjalë, por e dija se nuk ishin hedhur si kot e kot. Pas disa vitesh, kur më qëllloi të shkoja në Naishapur, vajta te banesa e tij e fundit dhe, ç’të shihja, ajo ishte bash matanë një kopshti, dhe pemët e ngarkuara me fruta i kishin shtrirë degët mbi murin e kopshtit, kurse fletët e luleve i zbrisnin deri poshtë mbi varrin e tij, aq sa guri i varrit nuk i dukej fare, sepse ishte mbuluar prej tyre.

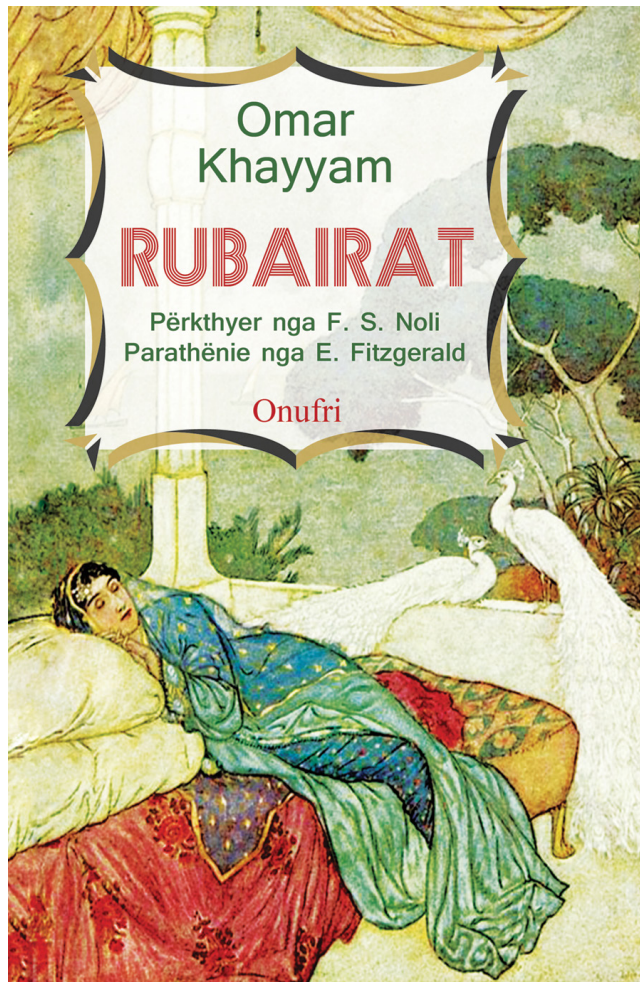
Ja, kaq po jap, pa menduar se po bëj ndonjë shkelje, pra kaq po jap nga Calcutta Review. Autorit, pasi kishte kënduar në Indi këtë rrëfim për Varrin e Omarit, i ishte kujtuar, thotë ai, rrëfimi i Ciceronit për Varrin e Arkimedit në Sirakuzë, si e kishte gjetur të mbytur në barishte të këqija. Mendoj se Thorwaldsen-i ka dashur që mbi atë varr të kishte trandafila; një dëshirë kjo, që sot do të jetë përmbushur me përnderim, besoj. Por, le t’i kthehem Omar Khajamit.

Edhe pse “nga Sulltani pati shumë e shumë favore”, kuturisja epikuriane e mendimit dhe e fjalës së Khajamit bëri që të shihej vëngër në kohën e në vendin e tij. Thuhet se skuftjtë kishin urrejtje e drojë të veçantë për të. Praktikant e tyre ai i tallte dhe i qesëndiste, dhe Besimi i tyre fare pak e tejkalon besimin e atij vetë, po ta zhveshim nga misticizmi e nga njohja sa për formë e islamizmit, prapa të cilit Omar Khajami nuk fshihej.

Poetët e tyre, ndër ta edhe Hafizi, të cilët janë (me përjashtim të Firdusiut) më të rëndësishmit në Persi, kanë marrë e huazuar vërtet shumë lëndë nga ajo e Khajamit, por duke e kthyer atë lëndë në një vlerë mistike me voli më të madhe për vetveten e për popullin të cilit u drejtoheshin; një popull më i gatshëm për të dyshuar se për të besuar; i dhënë më fort pas dëshirave të trupit se të mendjes; dhe që e gjen kënaqësinë në një bashkim të turbullt të të dyjave, gjatë të cilit ata mund të enden me afsh ndërmjet Qiellit e Tokës, e ndërmjet kësaj Bote dhe asaj Tjetrës, në flatrat e një shprehjeje poetike, që mund t’u shërbente pa anësi të dyjave.

Omari ishte tepër i kthjellët me mendje e me zemër. Pasi nuk kishte arritur (ndonëse gabimisht) të gjente kurrfarë Provanie përveç Fatit, si dhe kurrfarë Bote përveç kësaj Tonës, ai i hyri synimit për të përfutur sa më shumë prej saj; në këtë punë ai parapëlqente ta qetësonte shpirtin nëpërmjet ndijimeve, duke i pranuar gjërat ashtu si i shihte, e jo ta çorodiste shpirtin me ankthe të kota, duke vlarë mendjen se si mund të ishin. Megjithatë, është vënë re se këtë dëshirë të madhe materialiste jetësore nuk e kishte të tepruar; më shumë gjasa ka që ai të ketë ndier kënaqësinë e shakasë e të humorit, a të lojërave në dukje të mbrapshta, kur i ka kënduar ndjenjës dhe dëshirës më fort se mendjes, nga e cila duhet të ketë ndier kënaqësi të madhe, ndonëse nuk arrinte t’u përgjigjej pyetjeve për të cilat ai, së bashku me të gjithë njerëzit e tjerë, duhet të ketë qenë në mënyrë jetike i interesuar.

Megjithatë, për një arsye a për një tjetër, Omari, sikundër thamë më parë, kurrë nuk ka qenë mjaft i njohur e popullor në vendin e vet, dhe prandaj është njohur në mënyrë të pamjaftu-eshme jashtë vendit. Dorëshkrimet e vjershave të tij, të gjymtuara pas humbjeve të zakonshme prej transkriptimit oriental, janë aq të rralla në Lindje, si dhe tepër të pakta për t’u gjetur në Perëndim, me gjithë blerjet e bëra. Nuk ka asnjë kopje në “India House”, as në “Bibliothèque Nationale” në Paris. Njohim vetëm një kopje, atë të Anglisë: atë me nr. 140 të dorëshkrimeve Ouseley në Bibliotekën Bodleiane³, të shkruar në Shiraz, në vitin 1460 të erës sonë. Ky dorëshkrim përmban 158 rubai. Dorëshkrimi që gjendet në Bibliotekën e Shoqatës

Aziatike në Kalkutë (nga i cili zotërojmë një kopje), përmban (edhe ky në mënyrë të paplotë) 516 rubai, ndonëse të shtuara e të fryra me lloj-lloj përsëritjesh e shtrembërimesh.

Për këtë kopje, Von Hammer-i thotë se përmban rreth 200 rubai, kurse Dr. Sprenger-i e katalogon dorëshkrimin Lucknow me dyfishin e këtij numri. Edhe skribët e dorëshkrimeve të Kalkutës e të Oksfordit duket se e kanë bërë punën e tyre në kushtet e njëfarë proteste; secili fillon me një tetrastih (të vërtetë a të rremë), të nxjerrë me rend alfabetik; ai i Oksfordit me një ndjesë; ai i Kalkutës me një ankesë, që mendohet (thotë një shënim i vënë para dorëshkrimit) se ka marrë shkas nga një ëndërr, gjatë së cilës e ëma e Omarit pyet për fatin e tij të ardhshëm. Kjo ankesë mund të jepet kështu:

*O Ti, që të digjet Zemra për ata që digjen
Në Skëterrë, flakët e së cilës do të të ushqejnë edhe ty,
Edhe sa do thërrasim “Mëshiroi, o Zot!”
Përse, kush je Ti që jep mësim, e kush është ai që merr
mësim?*

Strofa katërshe e dorëshkrimit bodleian shpreh panteizëm me anë të shfaqësimit:

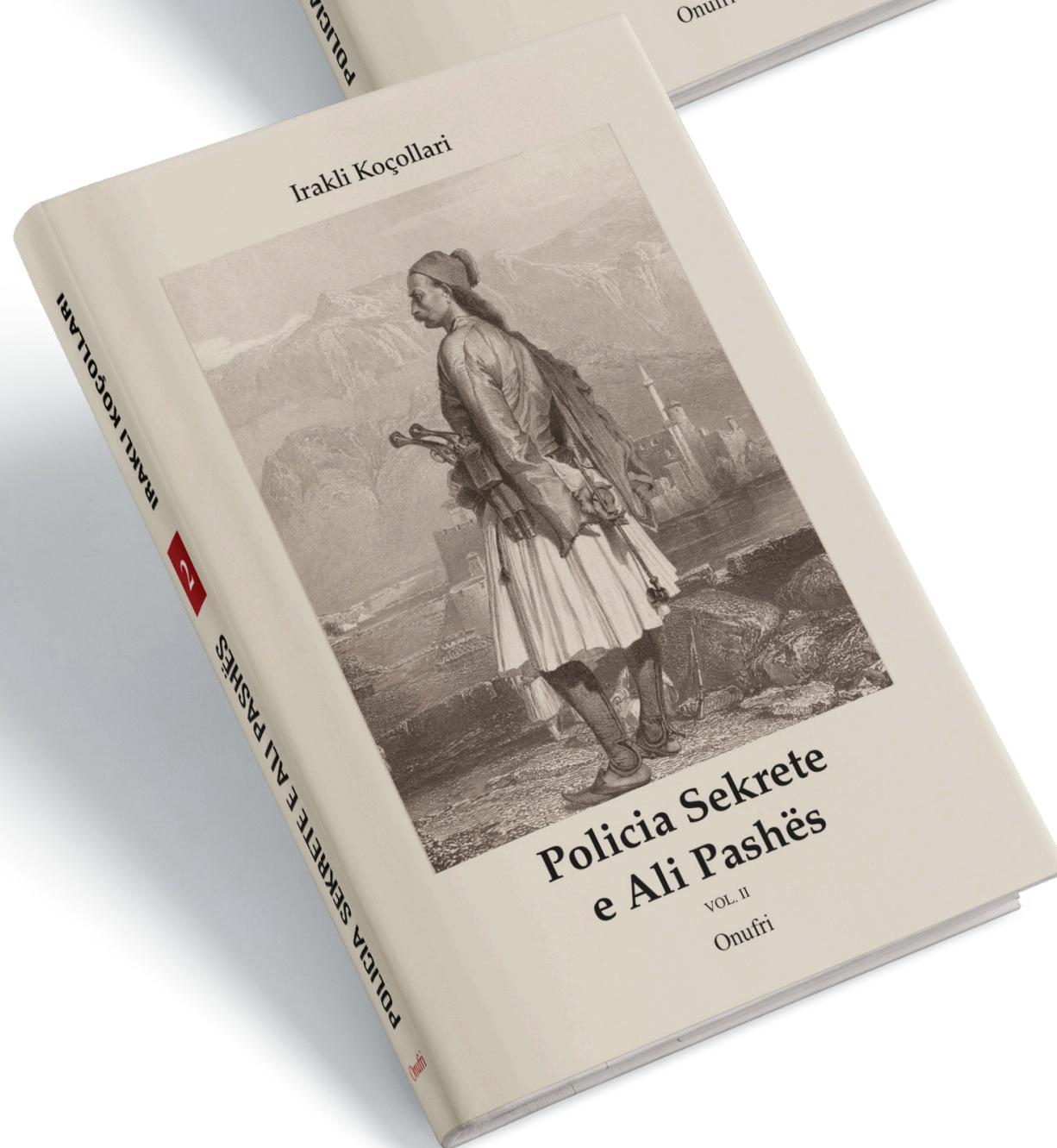
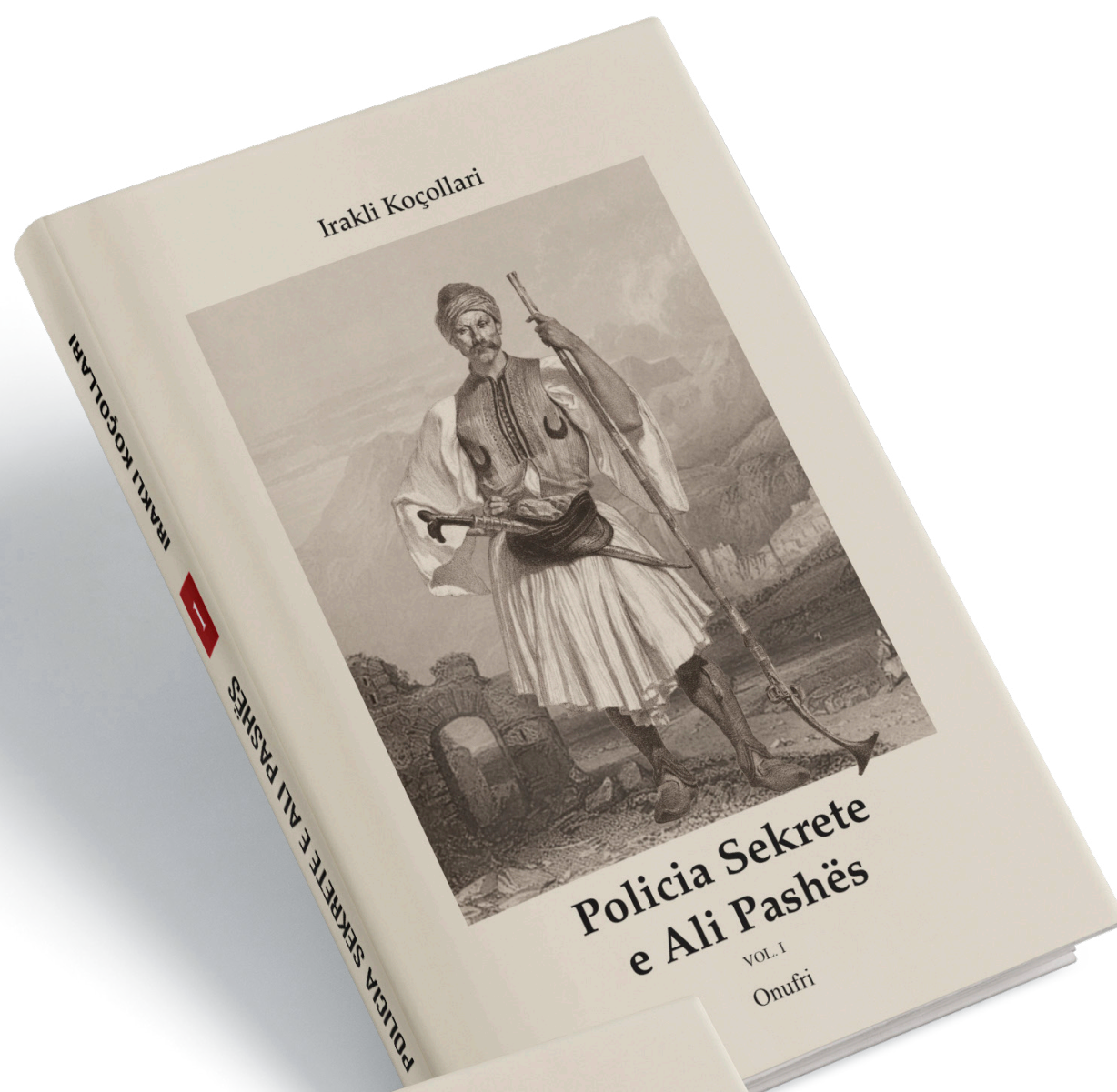
*Në unë vetë, me bindjen e njeriut të shlirët,
E kam lidhur shlirët margaritarin e veprës së Zotit,
Më lini t’ju lutem për pendesë me një gjë:
Se Njëshit i kam thënë Një e kurrë Dy.*

Recensenti, të cilit i detyrohem për imtësitë e jetës së Omarit, e përfundon recensën duke e krahasuar me Lukrecin, si për nga karakteri e natyra, ashtu edhe për nga shpirti, duke thënë se ai ka vepruar sipas rrethanave ku ka jetuar. Të dy vërtet kanë qenë njerëz me intelekt të hollë, të fuqishëm e të zhvilluar, me imagjinatë të pasur, dhe me zemrën të zjarrtë për të vërtetën e për të drejtën; njerëz që me të drejtë ngritën krye kundër fesë së rreme të vendit të tyre, si dhe kundër përkushtimit të rremë ose të marrosur ndaj saj; por njerëz që nuk arrinin ta zëvendësonin atë çka hidhnin poshtë me shpresa aq të mira sa të tjerët, me një Zbulesë më të mirë si udhëheqje, edhe pse për vete e kishin bërë një Ligj. Lukreci, madje, me një material të tillë si ai që kishte dhënë Epikuri, i kënaqur me teorinë e makinës së ndërtuar rastësisht, që vepron sipas një ligji që nuk nënkupton ligjvënës; e duke e qetësuar veten, kësisoj, me ashpërsinë stoike më fort se epikuriane të sjelljes, zuri të sodisë dramën e vetvetishme të Gjithësisë, ku ai vetë merrte pjesë si aktor; ai vetë dhe të gjithë rreth tij (si në përshkrimin e tij sublim të Teatrit Romak) të zbehur nga refleksi i zbehtë i Perdes që qëndronte varur ndërmjet Spektatorit dhe Diellit.

Omari, më i dëshpëruar, ose më i shkujdesur e mosko-këçarës për çdo sistem aq shumë të ngatërruar, e që përfundonte në hiçgjë tjetër përveç nevojës së pashpresë, i flaku mjeshtërinë dhe dijet e tij me një tallje të hidhur a gazmore në atë Rrënojë të përgjithshme, së cilës vështrimi i shpejtë vetëm sa ia hiqte kapakun; dhe, duke e marrë kënaqësinë sensuale si qëllimin serioz të jetës, vetëm sa u shmangej problemeve hipotetike të Hyjnisë, Fatit, Materies e Shpirtit, të së Mirës e së Keqes, si dhe çështjeve të tjera të kësaj natyre, më të lehta për t’i filluar se për t’i shtjelluar, dhe puna me të cilat bëhet vërtet një lojë tepër e mërztishme në fund!

Dhe tani, për përkthimin që kemi në dorë. Rubairat origjinale (se, meqë mungon grykorja në arabishte, këta tetrastihë janë quajtur më muzikalë) janë strofa më vete, të përbëra secila nga katër vargje me metër të barabartë, ndonëse të larmishëm; nganjëherë rimojnë, por në më të shumtën (sikundër shkërbehet këtu) vargu i tretë është i bardhë. Deri diku, ashtu si në alkaiken greke, ku vargu i parafundit duket se ngrihet dhe mban pezull dallgën që bie mbi të fundit. Sikundër ndodh rëndom me këtë tip poezie orientale, rubairat ndjekin njëra-tjetrën me rimë alfabetike - një zinxhir i llojit të veçantë, ku ndërthuren Seriozja me Gazmoren. Këto të përzgjedhurat këtu janë të lidhura varg me diçka si Eklogë, ndoshta me një përpjesë pak a shumë të barabartë të “Hidh kupa e puth çupa”, çka përsëritet shpesh e më shpesh në origjinal.

Në të dyja rastet, si të Seriozes ashtu edhe të Gazmores, rezultati është mjaft trishtues: më trishtues ndoshta kur është më bujshëm gazmor: kur arrin të nisë më shumë Brengë se Zemërim drejt Tendabëresit plak, i cili, pasi më kot është munduar t’i këpusë ato pranga që Fati i ka vënë pengesë në udhën e tij, e më kot është munduar të kapë me sy, qoftë dhe kalimthi, një fije të vërtetë të Së Nesërme, kthehet e bie e mbështetet prapë në Të Sotmen (e cila ka lënë pas aq shumë Të Nesërme!) si i vetmi truall ku i ka mbetur të qëndrojë, edhe pse nga çasti në çast ai i rrëshqet nën këmbë.

Ali Pasha vinte nga feudalizmi autokratik dhe rrënjët e tij shtriheshin pikërisht atje, por ai hapi dhe shtroi rrugën drejt qytetërimit të tipit të Rilindjes europiane. U dha fund pavarësisë të një sërë krerëve të zonave autonome të thella dhe shkatërroi pasuritë e trashëguara të dinastive.

Dhe të gjitha këto përmbyse nuk qe e mundur të realizoheshin me mundësi dhe mjete paqësore. Vetëm përmes ashpërsisë ishte e mundur që shqiptarët të pranonin progresin e tij civilizues. Për Shqipërinë dhe Greqinë lipsej një lloj despotizmi i kuzuar i tij, që Aliu të ndërmjetësonte në këtë kalim nga mesjeta drejt kohëve moderne. Ishte koha kur shoqëritë ballkanase po kalonin një krizë të rëndë ndryshimi.